

Estlandssvensk Eestirootslane

Nummer 1 - 2014

Citronfjäril

Gonepteryx rhamni

Lapsuliblikas

Estlandssvenskarnas Kulturförvaltning
Eestirootslaste Kultuuriomavalitsus

Nytt namn beslutat på årsmötet

Nimemuutus üldkoosoleku otsusel

Estlandssvensk/Eestirootslane

Utgiven av Estlandssvenskarnas Kulturförvaltning
 Väljaandja Eestirootslaste Kultuuriomavalitsus
 Rüütli 9
 10130 Tallinn
 Tel: +372 644 1921
 E-post: info@eestirootslane.ee
 Ansvarig utgivare/Vastutav väljaandja: Ülo Kalm

Redaktion/Toimetus
Ingegerd Lindström, redaktör, Toivo Tomingas, Jana Stahl
 Översättningar: *Ivar Rüütli*
 Tryck/Trükikoda: *Printon Printing House, Tallinn*

ISSN 2000-2416

Styrelsen i Estlandssvenskarnas Kulturförvaltning Eestirootslaste Kultuuriomavalitsuse juhtkond

Estlandssvenskarnas
 Kulturförvaltnings ordförande
 Ülo Kalm

Eestirootslaste
 Kultuuriomavalitsuse esimees
 Ülo Kalm

Kulturförvaltningens
 styrelses ordförande
 Jana Stahl

Omaavalitsuse juhatuse
 esimees Jana Stahl

Estlandssvenskarnas
 Kulturförvaltnings vice
 ordförande Ingegerd Lindström

Eestirootslaste
 Kultuuriomavalitsuse aseesimees
 Ingegerd Lindström

Ledamot i stiftelsen
 Karolina Ullman

Eestirootsi Kultuuri sihtasutuse
 liige Karolina Ullman

Ledamöter Kulturförvaltningen/Kultuuriomavalitsuse liikmed

Neeme Kari

Elna Siimberg

Raul Targamaa

Kai Tennisberg

Ledamot redaktionen
 Toivo Tomingas

Ajalehe toimetuse liige
 Toivo Tomingas

Kontakt med styrelsen/Juhatuse e-posti aadressid
förnamn@eestirootslane.ee/eesnimi@eestirootslane.ee

Kontakt med redaktionen/Toimetuse e-posti aadressid
förnamn@eestirootslane.ee/eesnimi@eestirootslane.ee

Estlandssvenskarnas Kulturförvaltning 2014-2016 Eestirootslaste Kultuuriomavalitsus 2014-2016

Från vänster ser vi den nyvalde ordförande/Vasakult esimees Ülo Kalm, Birgit Eldh, Ingegerd Lindström, Valdek Slet, Kai Tennisberg, Benny Vesterby, Anne-Ly Reimaa från Kulturministeriet, Raul Targamaa, Christer Widgren, Jutta Holst, Toivo Tomingas, Neeme Kari, Jana Stahl, Eve Streng, Elna Siimberg och/ja Uile Kärk Remes. Saknas på bilden gör/ Pildilt puuduvad Karolina Ullman, Mart Laidmets, Peeter Paemurru, Bo Stenholm, Lars Rönnerberg och/ja Leif Strömfeldt.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING/SISUKORD

Sid/lk 2	Styrelsen presenteras/Juhatus tutvustus
Sid/lk 3	Nya Kulturförvaltningen/Uus Kultuuriomavalitsus
Sid/lk 4	Ledaren/Juhtkiri, <i>Ülo Kalm</i> /
Sid/lk 4	Eestirootslaste Kultuuriomavalitsuse üldkoosolek. <i>Ingegerd Lindström</i>
Sid/lk 5	Ledaren/Juhtkiri. <i>Jana Stahl</i>
Sid/lk 6	Rapport från Estlandssvenskarnas Kulturförvaltning. <i>Ingegerd Lindström</i>
Sid/lk 7	Estlandssvenskarnas flykt och överflyttning. <i>Göte Brunberg</i>
Sid/lk 13	Eestirootslaste põgenemine ja ümberasumine. <i>Göte Brunberg</i>
Sid/lk 18	Minnen från 1944. <i>Sigrid Tarkmeel</i>
Sid/lk 20	Meenutusi 1944. aastast. <i>Sigrid Tarkmeel</i>
Sid/lk 22	Ny bok utkom 2013. <i>Ingegerd Lindström</i>
Sid/lk 22	Aili Umda – en ny ”Torsdagstant”. <i>Toivo Tomingas</i>
Sid/lk 23	Uus raamat 2013. <i>Ingegerd Lindström</i>
Sid/lk 24	Aili Umda – uus ”Neljäpäevamemm”. <i>Toivo Tomingas</i>
Sid/lk 25	Odenholm – en skärva i Östersjön. <i>Lotta Odmar</i>
Sid/lk 29	Osmussaar – killuke maad Läänemeres. <i>Lotta Odmar</i>
Sid/lk 32	Anders Ljunggren, ny ambassadör för Sverige i Estland. <i>Margareta Hammerman</i>
Sid/lk 34	Anders Ljunggren, uus Rootsi suursaadik Eestis. <i>Margareta Hammerman</i>
Sid/lk 36	Renovering av Hans Pöhls grav/Hans Pöhli haua korrastamine

Sommarprogram 2014/Suveürituste kava 2014

Sid/lk 12	Rickul/Nuckö Hembygdsförening/Riguldi-Noarootsi Kodukandi ühing
Sid/lk 19	Aibolands museum
Sid/lk 21	Rannarootsi muuseum
Sid/lk 28	Rågö/Pakri saared, Ormsö/Vormsi, Klottorp/Suur-Nõmmküla
Sid/lk 31	Ormsö blod/MTÜ Vormsi veri
Sid/lk 33	S:t Mikaelsskyrkan/Tallinna Rootsi Mihkli kirik
Sid/lk 35	Minnesdagar över flykten 1944/1944. aasta põgenemise mälestuspäevad

Vårlök
Gagea lutea
Kollane kuldtäht

Gulsippa
Anemone ranunculoides
Kollane ülane

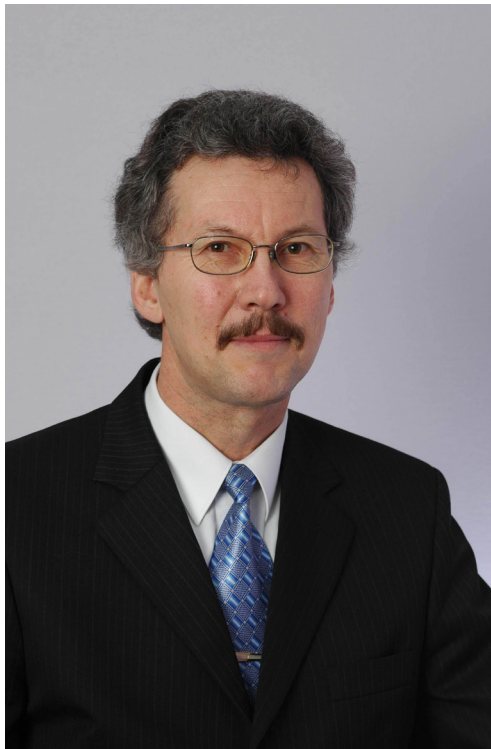

Minnesåret 2014

I år är det 70 år sedan tiden som oåterkalleligt ändrade de flesta estlandssvenskarnas liv. Andra världskriget tvingade dem att lämna sina hemgårdar, skilde anhöriga åt, det var ett främmande land och ovisshet inför framtiden som väntade. Det var inte alla som kom lyckligt fram till andra stranden. Ingen anade vid avskedet att vägen hem igen skulle förbli stängd så lång tid som ett halvsekel. De som blev kvar gick emot livet bakom järnridån där alla initiativ var oacceptabla och straffbara.

I slutet av 1980-talet blev det möjligt med stegvist självbestämmande, estlandssvenskarna grundade sin kulturförening Samfundet för Estlandssvensk Kultur som bevarade vårt kulturarv och förenade den kvarblivna folkspillran i många år.

Den estniska republikens pånyttfödelse, som ansågs vara omöjlig, blev verklighet. De fundamentala förändringarna – frihet, den estniska kronan, genomförandet av jord- och egendoms-

reformen – öppnade slutgiltigt möjligheten att återvända hem.

Det är sorgligt att många som hade sett fram emot möjligheten att få återvända till sina hem under sitt långa liv utomlands, lämnade oss utan att få återse sitt födelsehem. Samtidigt är vi lyckliga över återträffar, gemensamma vänner och bekanta som livet har fört ihop oss med.

Vi är hjärtligt tacksamma för alla som har bevarat det svenska kulturarvet och gjort en värdig

satsning på dess insamlande och alltså trots på att Estland skulle bli fritt igen, liksom man också i hjärtat trodde på detta i det ockuperade Estland.

År 2014 minns vi flykten med olika minnesevenemang runtom i Estland, vi uttrycker vår tacksamhet till de länder som tagit emot flyktingarna och minns dem som inte längre finns bland oss.

Den lilla estlandssvenska folkgruppen har i århundraden berikat den estniska kulturen med sitt särpräglade kulturarv. Den estlandssvenska kulturförvaltningen i Estland tillsammans med kulturföreningar, sällskap, utbildnings- och kulturinstitutioner samt goda stöd- och samarbetspartner fortsätter att bevara, dokumentera och presentera våra förfäders kulturarv.

Vi tackar alla som utan att räkna tid och arbete har gjort sin insats för estlandssvenskhetens bästa och ser fram emot fortsatt angenämt samarbete.

Ülo Kalm

Kulturförvaltningens ordförande

Jana Stahl

Kulturförvaltningens styrelseordförande

Eestirootslaste Kultuuriomavalitsuse üldkoosolek

26. aprillil toimus Kultuuriomavalitsuse esimene üldkoosolek pärast oktoobrikuseid valimisi. Koosolekul osales 16 liiget 21-st. Põhjus oli arvatavasti selles, et tegemist oli lihavõttejärgse nädalaga ja osa liikmeid ära sõitnud. Kuid koosolek möödus positiivses õhkkonnas ja tegime mitu tähtsat otsust.

Kõige olulisem neist oli Kultuurinõukogu nime muutmine Eestirootslaste Kultuuriomavalitsuseks.

See nimi kirjeldab meie tegevuse sisu täpsemalt. Üldkoosolek otsustas võtta 15 poolthääle ja ühe erapooletu häälega kasutusele nime *Eestirootslaste Kultuuriomavalitsus*, mis hakkab nii sise- kui ametlikus välissuhtluses kehtima alates otsustamise hetkest. Kultuuriministerium on nimevahetusest teadlik ja vastuväiteid esitatud ei ole.

Otsustasime ka luua mitu toimkonda. Toimkondi on viis, mil-

lest üks – ajalehe toimetuse oli loodud juba varem. Ülejäänud toimkondadeks on rahvusnimekirja toimkond, 2016. aasta lau-
lupeo toimkond, kultuuripärandi toimkond ja rootsi keele õpetuse toimkond. Kui tunnete huvi ja soovite mõne toimkonnaga liituda, võtke palun ühendust Jana Stahliga aadressil info@eestirootslane.ee.

Otsustasime valida ka kaks kultuurivolinikku. Osmussaare

Minnesåret 2014

Tänavu möödub 70 aastat ajast, mis muutis pöördumatult paljude eestirootslaste elu. II maailmasõda sundis maha jätma kodutalud, lahutas lähedased, eesootas võõras maa ja teadmatus tuleviku suhtes. Mitte kõik ei jõudnud õnnelikult teisele kaldale. Lahkudes ei aimanud keegi, et tee tagasi koju jääb suletuks pea pooleks sajandiks. Mahajäänud ootas elu raudse eesriide taga, kus igasugune initsiatiiv oli taunitav ja tõi karistuse.

1980-te lõpuaastatel sai võimalikuks sammhaaval hakata tegelema enesemääratlemisega, eestirootslased asutasid oma kultuuriseltsi (Eestirootslaste Kultuuri Selts), mis sai aastateks meie kultuuripärandi hoidjaks ja allesjäänud rahvakillu ühendajaks.

Eesti Vabariigi taasiseseisvumine, mis oli tundunud võimatuks, sai võimalikuks. Pöördelised muudatused – vabadus, Eesti kroon, maa- ja omandireform läbiviimine, avasid lõplikult tee tagasi koju.

Kurvaks teeb, et paljud, kes pika võõrsil elatud elu olid pikisilmi oodanud koju naasmise võimalust, lahkusid meie seast ilma sünnikodu nägemata. Samas oleme õnnelikud taaskohtumiste, ühiste sõprade ja tuttavate üle, kellega elu meid kokku on viinud.

Me oleme südamest tänulikud kõigile neile, kes võõrsil olles hoidsid eestirootslaste kultuuripärandit ning andsid väärilise

panuse selle talletamisele ega hetkekski lakanud uskumast Eesti vabanemisse samamoodi nagu südames usuti ka okupeeritud Eestis.

2014. aastal meenutatakse mälestusüritustega Eestimaa eri paikades kodumaalt lahkumist, tänatakse vastuvõtnud riike ja mälestatakse neid, keda enam meiega pole.

Eestirootslaste väike kogukond on aastasadu rikkastanud Eesti kultuuri meie omanäolise kultuuripärandiga. Eestirootslaste Kultuuriomavalitsus koos kultuuriühingute, seltside, haridus- ja kultuuriasutuse ning heade toetajate-koostööpartneritega jätkab meie esivanemate kultuuripärandi hoidmist, talletamist ja avalikkusele tutvustamist.

Me täname kõiki, kes aega ja tööd rehkendamata on oma panuse andnud eestirootsluse hüvanguks ja soovime jätkuvat meeldivat koostööd.

Ülo Kalm

Kultuuriomavalitsus esimees

Jana Stahl

Kultuuriomavalitsus juhatuse esimees

volinikuks valiti Göran Hoppe ja Vormsi volinikuks Leena Weesar.

2014. aasta baastoetus Eestis tegutsevatele eestirootslaste ühingutele otsustati eraldada MTÜ-le Vormsi Veri, Rootsi Hariduse Seltsile, Rälby Külaseltsile, Vormsi Kodukandi Ühingule ning EELK Tallinna Rootsi-Mihkli Kogudusele.

Rahuldati ka hulk projektitaotlusi, mis hõlmasid nii raamatute trükkimist kui eestirootslaste käsitöö alaseid kursusi. Kõik taotlused rahuldati osaliselt ja loodame, et

projektid viiakse ka ellu. Projektide taotlemisaeg lõpetatakse kevadelt sügisele, mis lubab need lülitada Kultuuriministeeriumile esitatavasse eelarvetaotlusse. Lähemalt allpool.

Järgmine koosolek toimub Tallinnas 11. oktoobril 2014.

Uued projekti- ja baastoetuste taotlemisajad

Juhatus otsustas muuta projekti- ja baastoetuste esitamise tähtaega. See võimaldab sobitada taotletavad

summad Kultuuriomavalitsuse järgneva aasta eelarveprojekti, mis esitatakse Kultuuriministeeriumile.

Uued tähtajad on:

Taotluste esitamise tähtaeg on iga aasta **25 september**.

Otsus tehakse teatavaks hiljemalt 1. detsember ja toetuste väljamaksed toimuvad hiljemalt sellele järgneva aasta 1. mail.

Rapport från Estlandssvenskarnas Kulturförvaltning

Ingegerd Lindström

Den 26 april höll Kulturförvaltningen sitt första årsmöte efter valet i oktober. Mötet samlade 16 av 21 ledamöter. Kanske berodde det på att det var veckan efter påsk och en del var bortresta, att så många saknades. Men mötet var positivt och vi kunde ta fler viktiga beslut.

Det viktigaste var kanske namnändringen från Kulturrådet till Estlandssvenskarnas Kulturförvaltning. Detta namn säger mer exakt vad det handlar om, speciellt på estniska. Beslutet togs, med 15 ja-röster och en nedlagd röst, av årsmötet att från och med nu använder vi, både internt och officiellt utåt, namnet *Estlandssvenskarnas Kulturförvaltning*. Kulturministeriet är underrättat tidigare och har inte kommit in med några invändningar.

Vi tog också beslut om att bilda ett antal arbetsgrupper. Det var i princip fem arbetsgrupper varav ett, tidningsredaktionen, redan var klar tidigare. Där är Ingegerd Lindström redaktör, ledamöter i redaktionen är Jana Stahl, Toivo Tomingas och översättare är Ivar Rüütli. De övriga grupperna är; arbetsgrupp för Minoritetslängden, arbetsgrupp för Sångfestivalen 2016, arbetsgrupp för Kulturarvet och arbetsgrupp för Svenskundervisning. Om någon är intresserad av att vara med och arbeta i någon av grupperna, kontakta Jana Stahl på info@eestirootslane.ee.

Vi beslöt också att utse två nya kulturombud. För Odensholm utsågs Göran Hoppe och för Ormsö Lena Weesar.

Vi beslutade också om årets basbidrag till estlandssvenska föreningar i Estland och de som fick bidrag var föreningen Ormsö blod, SOV Estland, Rälbys byalag, Ormsöföreningen i Estland samt S:t Mikael's församling.

En hel del projektbidrag beviljades också. Allt ifrån tryck av böcker om estlandssvenskarna till kurser i estlandssvenskt hantverk fanns på listan över projektansökningar. Alla fick en del av de ansökta bidragen och vi hoppas att alla också blir genomförda. Ansökningstiden för projekt kommer att flyttas från våren till hösten så vi kan ta med dessa i vår budgetansökan till Kulturministeriet.

Nästa möte kommer att hållas i Tallinn den 11 oktober 2014.

Nytt datum för ansökning av projektbidrag och basbidrag

Styrelsen har beslutat att ändra datumen för ansökningar om bidrag. Detta för att det skall passa in bättre för Kulturförvaltningens egen ansökan av nästa års budget till Kulturministeriet.

Den nya ansökningstiden är:

Ansökan skall var styrelsen tillhanda **senast 25 september**.

Styrelsens beslut meddelas senast den 1 december och bidraget betalas ut senast den 1 maj nästkommande år.

*Första mötet med nya Kulturförvaltningen.
Uue Kultuuriomavalitsuse esimene koosolek
Foto: Ingegerd Lindström*

Estlandssvenskarnas flykt och överflyttning

Göte Brunberg

Den estlandssvenska folkgruppen bestod vid andra världskrigets utbrott av cirka 8 000 personer. Den större delen, över 7 000 personer, kom under kriget till Sverige genom organiserad överflyttning och flykt med egna båtar. Kvar blev ett tusental, som av olika skäl tvingades, eller valde, att stanna kvar.

Den organiserade överflyttningen inleddes hösten 1940 med att 110 rågöbor fick möjlighet att lämna Estland, som då hade blivit en del av Sovjetunionen. Sedan dröjde det till 1943, då landet var ockuperat av Tyskland, innan cirka 8 00 personer kunde lämna Estland med så kallade sjuktransporter. Den stora överflyttningen av över 3 300 personer ägde rum sommaren 1944.

I tillägg till den organiserade överflyttningen flydde 1943 och 1944 cirka 2 800 personer i egna båtar till Sverige, antingen direkt eller via Finland.

Överflyttning av Rågbor

Den 23 augusti 1939 slöts i Moskva den så kallade Molotov-Ribbentrop-pakten, där Sovjetunionen och Tyskland delade upp Europa i intressesfärer. Denna fick till följd att Estland tvingades att underteckna en ömsesidig biståndspakt, som gav Sovjetunionen tillgång till militärbaser, bland annat på svensköarna Nargö, Rågöarna och Odensholm. Sommaren 1940 tvingades öarnas befolkning, totalt något över 600 personer, att lämna sin hembygd. De begärde,

*Rågöborna anländer till Sverige.
Foto: SOV:s arkiv*

genom den svenska beskickningen i Moskva, att få flytta till Sverige. Utresetillstånd beviljades endast för 110 rågöbor, som anlände till Sverige den 17 oktober 1940.

Den svenska regeringen hade i augusti 1940 fattat ett principbeslut att ta emot de evakuerade och att detta, på sikt, skulle komma att gälla för hela den svenska folkgruppen. För att hantera rågöbornas överflyttning och utplacering i Sverige bildades därför i september en kommitté, Kommittén för Rågösvenskarna (från 1943 Kommittén för Estlands svenskar). Kommitténs arbete leddes i praktiken av ett utskott, i vilket bland andra ingick riksantikvarien Sigurd Curman (som senare blev ordförande i kommittén) och Gerhard Hafström som sekreterare.

Under sovjetiskt välde

I juni 1940 tvingades den estniska presidenten Konstantin Päts att tillsätta en sovjetvänlig regering. Därmed påbörjades en process som resulterade i att Estland i augusti samma år blev en del av Sovjetunionen.

Den nya regimen satte igång med omfattande kollektiviseringar. Större företag och all mark förstatligades. Bönderna fick dock, med vissa restriktioner, fortfarande bruka sin jord. Man satte också igång med arresteringar och deportationer av personer som ansågs vara fientligt inställda till Sovjetunionen, något som kulminerade med massdeportationerna i juni 1941.

Under vintern 1940/41 begärde svenskarna att få resa till Sverige. I hemlighet gjorde man upp listor som skickades till den svenska beskickningen i Moskva för vidarebefordran till sovjetmyndigheterna. Ansökan gav inte något resultat, varken beviljan eller avslag. Anmärkningsvärt är att ingen bestraffades för listorna.

*Sigurd Curman
Foto: SOV:s arkiv*

Tysk ockupation

Den 22 juni 1941 anföll Tyskland Sovjetunionen och i mitten av september hade Estland erövrats. Därförinnan hann sovjetmyndigheterna göra en omfattande mobilisering av estniska män till Ryssland.

I förvaltningen av de erövrade områdena i öster var många tyska

myndigheter inblandade. Estland slogs, tillsammans med Lettland, Litauen och Vitryssland ihop till enheten Ostland som lydde under Ostministerium i Berlin. Högst upp i den civila förvaltningen av Estland satt en generalkommisarie, Karl Sigismund Litzmann. Det fanns även en estnisk lydregering under ledning av Hjalmar Mäe, men den saknade verklig makt. Stort inflytande hade också den högsta militära ledningen i Berlin och nazistpartiets skyddsorganisation Schutzstaffeln (SS), som ansvarade bland annat för koncentrationslägren och judeutrotningen. Inom SS fanns säkerhetstjänsten Sicherheitsdienst (SD) med den hemliga statspolisen, Gestapo. SS kompletterades 1940 med en militär gren, Waffen-SS.

Mothander och Lienhard

Efter det att Tyskland hade ockuperat Estland uppträdde för första gången de två personer, rikssvensken Carl Mothander och tysken Ludwig Lienhard, som sedan skulle spela avgörande roller vid överflyttningen av estlandssvenskarna.

Carl Mothander var född 1886 och till yrket journalist. Han hade som frivillig deltagit i det estniska frihetskriget och hade belönats med hederstiteln "major". Efter kriget stannade han kvar i Estland och gifte sig med en balttysk adelsdam, Benita Wrangel. Genom giftermålet skaffade han sig goda kontakter bland balttyskarna, något som han senare kunde utnyttja sig av i arbetet med överflyttningen av estlandssvenskarna. Han hade också kontakt med estlandssvenskarnas främsta företrädare Hans Pöhl och, efter Pöhls död 1930, med dennes söner, prästerna Ivar och Hjalmar. I samband med sovjetockupationen av Estland 1940 flyttade Mothander med hustru till Sverige.

Carl Mothander Foto: SOV:s arkiv

Ludwig Lienhard föddes 1910 i Flensburg i Tyskland, i gränstrakten till Danmark. Han gick i dansk folkskola och talade därför "skandinaviska". Han var universitetsutbildad med filosofie doktorsgrad och ville gärna kalla sig "doktor". År 1937 blev han medlem i nazistpartiet.

Vid krigsutbrottet 1939 fick Lienhard en plats i utrikesdepartementet för att syssla med radiopropaganda mot Skandinavien och Holland. Hans chef hade en hög post inom SS och Lienhard skaffade sig goda kontakter inom organisationen. Han blev senare inkallad till fronten och tjänstgjorde först i flygvapnet som kulspruteskytt, men gick 1941 över till armén. Där var han chef för den stormbåtsavdelning som i september samma år intog Ormsö och blev "kommendant" på ön.

Hjälpssändningar 1942

Carl Mothander förstod att estlandssvenskarna hade lidit under sovjetregimen och den tyska inmarschen. Han startade därför i september 1941 en hjälpkommitté, som lyckades samla ihop en ansevärd penningssumma och en mängd gåvor. Den svenska regeringen ville dock att en officiell delegation skulle undersöka behovet på plats innan hjälpssändningen kom till stånd, något som man sade nej till i Berlin.

För att lösa knuten rekommenderades Mothander att kontakta en viss doktor Lienhard i det tyska utrikesdepartementet. På så sätt möttes för första gången deras vägar.

Genom sina goda kontakter inom utrikesförvaltningen lyckades Lienhard skaffa fram det erforderliga tillståndet. I januari 1942 kom en delegation, i vilken bland andra ingick Gerhard Hafström och Carl Mothander, till Estland och reste runt i svenskbygderna. Som tysk ledsagare deltog Lienhard.

I juni 1942 kom delegationen tillbaka under Röda Korsets namn för att överlämna hjälpssändningen. I denna ingick bland annat ett 50-tal båtmotorer, som sedan kom till god användning vid estlandssvenskarnas flykt från Estland med småbåtar.

Vid sina resor i svenskbygderna kunde delegationen övertyga sig om att befolkningen ville flytta till Sverige. Den officiella inställningen från svenska myndigheter var ändå att det var bäst att svenskarna stannade kvar i Estland och att man, som hade gjorts med hjälpssändningarna, skulle underlätta för dem att göra detta. Några flyktförsök gjordes heller inte under året. Det omedelbara hotet från Sovjetunionen var borta och man ville se hur situationen skulle utveckla sig.

Tyska planer

När SS-chefen Heinrich Himmler besökte Estland i oktober 1942 lyckades Lienhard få träffa honom och lägga fram ett förslag att ge estlandssvenskarna, som "germanska stamfränder", en särställning i Tredje riket. De skulle få en viss autonomi med ett eget "folkting". Lienhard bildade också en estlandssvensk skyddskår, "Odalvärnet", men den fick ingen större anslutning.

Lienhard flyttades i september 1943 över från armén till Waffen-

SS och fick ansvaret för frågor som berörde den svenska minoriteten i Estland. Han hade goda kontakter ända upp i ledningen för SS, där man hade inrättat en avdelning för germanska stamfränder inom Tredje riket. Där hamnade även frågan om estlandssvenskarna.

De estlandssvenska ledargestalterna Mathias Westerblom och Nikolaus Blees hade 1941 blivit deporterade till Ryssland. I tomrummet efter dem tog Ivar och Hjalmar Pöhl på sig rollen att representera estlandssvenskarna. De hade dåligt rykte bland estlandssvenskarna men vann gehör hos den tyska förvaltningen som deras företrädare.

Flykt med småbåtar

Vintern 1942/43 kom bakslaget för tyskarna vid Stalingrad. Dittills hade tyskarna endast värvat frivilliga, men i början av mars 1943 kom en order från den estniska regeringen att män i åldern 19-24 år skulle anmäla sig som "frivilliga" för tjänstgöring i tyska armén. Det skapade en akut situation, där många såg flykt med egna båtar som enda utväg.

Ett hinder för flykt var bevakningen av stränderna och havet. Längs kusterna fanns ett antal bevakningsstationer, som leddes av tyska befäl och som meniga hade estländare. Tyska patrullbåtar övervakade vattnen utanför kusterna.

De som själva inte ägde sjödugliga båtar rustade upp gamla vrak och byggde i hemlighet nya båtar. Bräder till husbehov fanns på gårdarna och spik och nitar kunde i nödfall tillverkas av järn- eller koppartråd. De motorer som hade kommit med hjälpsändningen från Sverige kom nu väl till pass. Andra köptes på svarta börsen. Fick man inte tag på en båtmotor fick en bilmotor duga. De som inte hade

möjlighet att förse båten med motor seglade, eller till och med rodde.

Arbetena med upprustning och nybyggnad av båtar borde, om kustbevakningen verkligen hade ansträngt sig, i de flesta fall ha blivit avslöjade. I själva verket var det få flyktförsök som blev förhindrade redan på land. Förklaringen är troligen att man prioriterade en god relation med estlandssvenskarna. Med de meniga estländarnas lojalitet var det också så och så. Många hade säkert själva planer på att fly om tillfälle gavs. Några båtar blev uppbringade till sjöss. I en rapport från slutet av 1943 nämns att 800 personer har flytt och högst 25 har gripits. Kvinnor och barn släpptes men männen blev satta i fängelse.

De som inte hade möjlighet att fly i egna båtar försökte komma med den organiserade flykttrafik som pågick till Finland. Ett vanligt pris var 75 kilo fläsk eller 2 500 tyska mark per person.

Den första flyktbåten gick den 23 april 1943 från Derhamn i Rickul med sju unga män ombord. De hade planerat att gå direkt till Sverige, men motorproblem gjorde att de valde att gå mot Finland. De hamnade i trakten av Åbo och gick därifrån mot Åland, där de blev stoppade. De anlände till Stockholm den 5 maj med båt från Åbo. Vid ett möte några dagar senare med utrikesminister Christian Günther överlämnade de ett brev från befolkningen i Rickul där man bad om att bli överflyttad till Sverige.

Den första båten följdes några dagar senare av båtar från Nuckö och Ormsö. När det blev klart att de första flyktförsöken hade lyckats, och tyskarna inte hade vidtagit några repressalier mot kvarblivna anhöriga, var det flera grupper som vågade försöka. Nu flydde även hela familjer. De flesta båtarna från Rickul, Nuckö och kusten

längre österut gick till Finland. Där måste man oftast lämna båten och, efter det att det hade kontrollerats att man var estlandssvensk, fortsätta resan med ordinarie båt till Stockholm. Från Ormsö gick de flesta båtarna, om de var något så när sjövärdiga, direkt till Sverige.

Under sommaren 1943 började det diskuteras om transport av gamla och sjuka till Sverige. Det väckte förhoppning om allmän överflyttning. Sensommaren med mörka och långa nätter utnyttjades därför dåligt för flykt. I september och oktober flydde 24 båtlag med tillsammans 190 personer. När det senare blev klart att sjuktransporterna endast skulle omfatta ett begränsat antal personer och endast i undantag unga och medelålders män återupptogs flykten med småbåtar. Under november och december flydde 35 båtar med 270 personer.

Vintern 1943/44 var mycket mild. Östersjön var isfri, vilket möjliggjorde fortsatt trafik med flyktbåtar. I februari 1944 anlände över 300 flyktingar och dessutom 60 personer som hade fått följa med transporter av evakuerade ingermanländare från Paldiski till Finland. Samtliga kvarvarande på Odensholm, 43 personer, flydde den 4 februari 1944 i sex motorbåtar till Hangö.

Totalt flydde cirka 2 800 personer med småbåtar. Två båtar från Ormsö förolyckades.

Sjuktransporter 1943

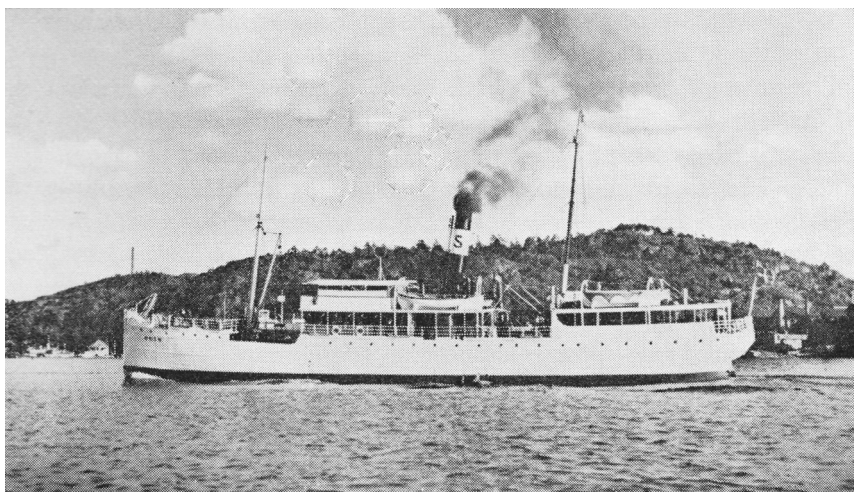
I början av 1943 gjordes i Sverige upp planer på överflyttning av hela den estlandssvenska folkgruppen. Lienhard hade trott sig få klartecken för detta från de tyska myndigheterna i Estland. Kommittén fick av regeringen i uppdrag att organisera transpor-

terna, som skulle ske med svenska fartyg. Planerna stoppades dock i Berlin. Man ansåg där att en evakuering av estlandssvenskarna skulle kunna tolkas som att tyskarna ansåg kriget som förlorat.

Vid ett möte i Berlin i mars 1943 lyckades Lienhard få tillstånd att evakuera en grupp gamla och sjuka till Sverige. Den 22 maj 1943 anlände 42 estlandssvenskar med det svenska lasaretsfartyget *Seagull II* till Stockholm, men sedan uppstod svårigheter från tysk sida. Hjalmar Pöhl skriver i början av september i ett brev till svenska beskickningen i Berlin att Ostministeriet är negativt inställt till en total överflyttning av svenskarna. Man har ingen möjlighet att fylla det svenska tomrummet med annan arbetskraft och en överflyttning skulle dessutom skapa en negativ reaktion bland esterna.

På eget initiativ tog Mothander sommaren 1943 på sig uppgiften att försöka få till stånd en överflyttning av folkgruppen till Sverige. Vid resor till Berlin och Reval utnyttjade han sina goda kontakter och lyckades till slut få träffa generalkommissarien Litzmann. Denne fattade intresse för saken och Mothander kunde återvända till Stockholm med ett brev till utrikesminister Günther, där man på tysk sida gick med på överflyttning av äldre och sjuka från de svenska områdena i Estland. I en första etapp gällde det 700 personer som skulle följas av en grupp med ytterligare 500. Mothander fick i oktober 1943 uppdraget av Kommittén att i Estland vidta alla nödvändiga åtgärder för transporter och att där agera på den svenska regeringens vägnar.

Både på tysk och svensk sida ville man ha så lite publicitet som möjligt om överflyttningen. Statens

Sveabolagets Odin

Foto: SOV:s arkiv

informationsstyrelse sände därför föreskrifter till svenska massmedia om sträng censur. Bland annat fick det inte förekomma någon antydning om att transporten skulle kunna uppfattas som en inledning av en total evakuering av estlandssvenskarna och att termen "sjuka och äldre" användes som kamouflage även för andra personer. Trots detta tillhörde hälften av resenärerna inte denna kategori utan kom med som eskort eller för att de hade nära anhöriga i Sverige.

Till transporter användes Sveabolagets "Odin", som med tre resor, den 27 november och den 7 och 17 december 1943, tog över 738 personer. Det var från början planerat att resorna skulle utgå från Rohuküla utanför Hapsal, i centrum av svenskbygderna. Detta ändrades dock i sista stund till Paldiski, något som fördröjde den första resan med en vecka.

De evakuerade betraktades officiellt inte som utvandrare utan som "utresta", med tillstånd att uppehålla sig i Sverige i tre år och med rätt att återvända till Estland. På detta sätt löste man den juridiska frågan om de tillgångar som evakuerade lämnade efter sig.

Efter Odins tre resor blev det stopp för fortsatta transporter.

Från Berlin hade det kommit order om att den överenskomna överflyttningen av ytterligare 500 personer inte skulle få genomföras.

Hämtningsresor våren 1944

Bland dem som kom över 1943 väcktes tidigt tanken på att fara över till Estland med småbåtar och hämta folk i smyg. Det var ingen brist på frivilliga, men man måste skaffa större båtar, utrustning och bränsle. Det fanns också fortfarande förhoppningar om att den stora överflyttningen skulle komma till stånd.

Senvintern 1944 hade förhandlingarna överflyttningen ännu inte lett till något resultat. Man började därför organisera hämtningsresor. Pengar till båtar, utrustning och bränsle fick man låna från Kommittén. Det borde ha varit ett vågspel att mitt under pågående förhandlingar engagera sig i en sådan verksamhet, men Kommittén hade från tyska myndigheter i Estland fått information om att man inte aktivt skulle förhindra resorna. Hämtningsbåtarna gick i allmänhet från Sverige till Hangö, varifrån man kunde gå mot Estland i kvällsmörkret och vara tillbaka samma natt.

Av en sammanställning från Kommittén framgår att totalt

hämtades vid 12 hämningsresor 312 personer, varav 32 från Rickul (en resa), 47 från Nuckö (två resor) och hela 233 personer från Ormsö (nio resor).

Överenskommelse

Under vintern 1943/44 fortsatte svenska utrikesdepartementet att underhandla med Berlin för att nå en överenskommelse om överflyttning av hela den svenska folkgruppen. Mothander agerade genom sina kontakter i Berlin och Reval för att han skulle bli den som skulle få ansvaret för överflyttningen. Av Kommittén hade han också fått vittgående befogenheter att förhandla i frågan. Han hade emellertid genom sin, som man ansåg, självsvåldiga hantering av Odinresorna skaffat sig fiender hos de tyska myndigheterna i Estland, som lät antyda att han inte längre var välkommen där.

Lienhard fick i början av 1943 i uppdrag att organisera en särskild byrå under generalkommissariatet, Estlandsschwedische Verbindungsstelle, som skulle hantera olika frågor som berörde estlandssvenskarna. Han förklarade för Kommittén att om det skulle bli några fortsatta transporter, så måste de ske i tysk regi. Han erbjöd sig att i så fall organisera transporterna. Resultatet blev att Kommittén i slutet av mars 1944 beslutade sig för att koppla bort Mothander från uppdraget och överlämna ansvaret till Lienhard.

I april 1944 gavs tillstånd till att överflytta hela den svenska folkgruppen till Sverige. De som önskade resa måste anmäla sig till Lienhards Verbindungsstelle. Kontakten med estlandssvenskarna sköttes via ”Estlandssvenska kommittén för överflyttning”, som hade bildats av Ivar och Hjalmar Pöhl. Kommittén hade sitt huvudkontor i Reval och lokala ombud

i bygderna. Ombuden hjälpte till med att fylla i ansökan om utresetillstånd och meddelade när och varifrån utresan skulle ske.

Vilka skulle då räknas som svenskar? Ett huvudkrav var att man skulle ha minst en fjärdedel svenskt blod i sina ådror. I praktiken kunde kravet kringgås med intyg eller mot betalning. Den estlandssvenska föreningen Svenska Odlingens Vänner, som hade förbjudits av sovjetmyndigheterna 1940, återuppväcktes av bröderna Pöhl i juli 1943. Ett medlemskap i föreningen blev, särskilt under den kaotiska tiden på sensommaren 1944, i praktiken ett intyg på att man var svensk. Det trycktes upp många fler medlemskort än vad som behövdes, antalet 10-15 000 har nämnts. Det är känt att många delades ut till ester, en del mot betalning.

Den stora överflyttningen

I april 1944 ingicks ett avtal om den stora överflyttningen mellan Lienhard och svenska staten, företrädd av Curman. Lienhard lyckades av den tyska arbetstjänsten Operation Todt hyra den tremastade motorsegelaren ”Juhan”, byggd 1937/38 i Vilsand på Ösel. Den var byggd som transportfartyg men anpassades för persontransporterna med nödortftig inredning för boende och hygien. Enligt kaptenen hade fartyget dåliga sjöegenskaper: det rullade häftigt, hade svag motor och alldeles för låg rigg. Det gjorde att många blev sjösjuka under de resor som drabbades av dåligt väder

Enligt avtalet skulle Kommittén betala ut 15 000 kronor till Lienhard per resa och grupp om cirka 300 personer. Detta skulle ungefär motsvara den ersättning som Lienhard skulle betala till Operation Todt för hyran av Ju-

han. Kommittén skulle också efter varje resa fritt leverera 2 500 liter motorfotogen och 110 liter motorolja. Något uppseendeväckande är att Lienhard, en tysk tjänsteman och officer, fick en fullmakt från ”Den kungliga svenska kommittén för Estlandssvenskarna” att i Estland representera kommittén och i kommitténs namn förhandla med vederbörande myndigheter.

Med Juhan gjordes nio resor enligt tabellen nedan. Vid de första fyra resorna anlöpte fartyget Frihamnen i Stockholm, men för att undvika publicitet flyttades ankomsterna därefter till Breviks brygga på Lidingö. Lienhard följde med på resorna och bytte före ankomsten till Sverige sin Waffen-SS uniform mot civila kläder. Det var tänkt att bli en tionde resa, men förhållandena hade i slutet av september blivit så riskabla att besättningen vägrade att ställa upp. Lienhard lyckades emellertid ordna ytterligare en resa med ett mindre fartyg, ”Triina”, från Reval. Den 20 september, endast två dagar innan sovjettrupperna intog staden, avgick Triina med 70 estlandssvenskar och uppskattningsvis 300 ester ombord. Med Triina följde också Lienhard till Sverige.

I tillägg till de överförda estlandssvenskarna följde nära 3 000 ester med Juhans resor. En del av dem var sådana som man från estnisk sida ville ha överförda till Sverige, men många fick betala till Lienhard för att få komma med.

Epilog

Lienhard sökte uppehållstillstånd i Sverige med hänvisning till vad han hade uträttat för estlandssvenskarna. Han fick också stöd från Kommittén. En besvärande omständighet var hans medlemskap i Waffen-SS, som vid Nürnbergerättegången stämplades som

en ”kriminell organisation”. Frågan var känslig och ärendet drog ut på tiden, men i augusti 1946 beslutades att Lienhard skulle utvisas. Han dröjde sig kvar i Sverige i det längsta, men avseglade i februari 1948 med familj och ett antal följeslagare i en större segelbåt med destination Argentina. Där stannade han i 20 år och återvände sedan till sin barndomsstad Flensburg, där han dog 1980. Han var in i det sista bitter mot den svenska regeringen som han ansåg hade svikit honom.

Om Lienhards insats för estlandssvenskarna finns det anledning att citera Elmar Nymans ord i Kustbon nr 4 1980: Oavsett hur man vill bedöma hans visioner om estlandssvenskarnas framtid i ett av Tyskland dirigerat Europa, går det inte att ta miste på hans engagemang för den svenska minoriteten. Det är också han som lyckas upprätthålla förbindelser mellan estlandssvenskarna och Sverige och som med stor viljekraft, organisationsförmåga och

öräddhet genomför den stora överflyttningen under sommarmånaderna 1944. Utan hans insatser och det stöd han skaffat sig hos olika tyska myndigheter hade sannolikt ett stort antal estlandssvenskar och ester aldrig kommit hit.

Juhans resor

Resa	Datum	Färdväg	Evakuerade från	Antal
1	19-21 juni	Tallinn-Rågöarna-Rohuküla-Stockholm	Samtliga svenskorter utom Runö	288
2	11-12 juli	Rohuküla - Stockholm	Samtliga svenskorter utom Runö	329
3	16-18 juli	Ormsö-Rohuküla-Stockholm	Ormsö	277
4	21-22 juli	Rohuküla-Stockholm	Ormsö	296
5	28-29 juli	Rohuküla-Stockholm	Rickul, Nuckö och flera orter	307
6	3-7 augusti	Rohuküla-Runö-Stockholm	Rickul, Nuckö och Runö	481
7	11-16 augusti	Hapsal-Rågöarna-Stockholm	Rickul, Nuckö, Rågöarna och andra orter	490
8	26-31 augusti	Hapsal-Paldiski-Rågöarna-Stockholm	Ormsö, Korkis, Vippal, Rickul, Nuckö	632
9	10-11 september	Hapsal-Stockholm	Nuckö, Reval och övriga Estland	246

Rickul/Nuckö Hemvändarvecka/Riguldi-Noarootsi kojutulekunädal

- 12 juli** Strandfest på Ölbäckstranden kl. 13.00/Rannapidu Elbikus
Konsert i Rosleps kapell kl. 19.00/”Laudaukse Kääksutajate” kontsert Rooslepa kabelis. Tasuta
- 13 juli** Strandfest för ungdomar på Ölbäckstranden kl. 12.00/ Noorteüritus Elbiku rannas.
Gudstjänst i Rosleps kapell kl. 14.00/Jumalateenistus Rooslepa kabelis. Teenivad Kaisa Kirikal ja Roger Rönberg (Soome).
Gemensam middag på Roosta kl. 18.00/Ühine õhtusöök Roostal.
- 14 juli** Invigning av minnesbänk i Hapsal kl. 14.00/Mälestuspingi avamine Haapsalus.
- 15 juli** Resa till Pärnu/Bussiekskursioon Pärnusse.
- 16 juli** Vandring/Matkapäev.
- 17 juli** Byvandring med bil i Nuckö/Ringsõit autodega.
- 18 juli** Bouleturnering i Linnamäe/Petankivõistlus Linnamäel.

Eestirootslaste põgenemine ja ümberasumine

Göte Brunberg

Juhan
Foto: SOV
arhiiv

Teise maailmasõja puhkedes kuulus eestirootslaste rahvusgrupp umbes 8000 inimest. Enamik neist – üle 7000 inimese – saabus sõja ajal organiseeritud ümberasumisega või oma paatidel põgenedes Rootsi. Eestisse jäi eri põhjustel või omal soovil tuhatkond.

Organiseeritud ümberasumine algas 1940. aasta sügisel, kui 110 pakrilast said võimaluse tolleks ajaks Nõukogude Liiduga ühendatud Eestist lahkuda. Seejärel, Saksa okupatsiooni ajal lahkus 1943. a. Eestist nn haigetranspordi raames u 800 inimest. Suur ümberasumine, mis hõlmas enam kui 3300 inimest, toimus 1944. aasta suvel.

Lisaks organiseeritud ümberasumisele põgenes 1943. –44. aastal oma paatidega kas otse või Soome kaudu Rootsi 2800 inimest.

Pakrilaste ümberasumine

23. augustil 1939 sõlmiti Moskvast nn Molotovi-Ribbentropi pakt, mis nägi ette Euroopa jagamise Nõukogude Liidu ja Saksamaa mõjusfäärideks. Selle tulemusel oli Eesti sunnitud alla kirjutama vastastikuse abistamise paktile, mis võimaldas Nõukogude Liidul rajada sõjaväebaasid mh rootslastega asustatud Naissaarel, Pakri saartel ja Osmussaarel. 1940. aasta suvel sunniti saarte elanikud, kokku veidi üle 600 inimese oma kodudest lahkuma. Nad palusid Rootsi Moskva saatkonna kaudu võimalust

asuda ümber Rootsi. Väljasõiduluba anti vaid 110 pakrilasele, kes saabusid Rootsi 17. oktoobril 1940.

1940. aasta suvel oli Rootsi valitsus langetanud põhimõttelise otsuse evakueeritute vastuvõtmise ning selle edaspidise laiendamise kohta kogu rootsi rahvusgrupile. Seetõttu asutati septembris pakrilaste ümberasumise ja Rootsi paigutamise korraldamiseks Pakri rootslaste komitee (1943. aastast Eesti rootslaste komitee). Komitee sisulist tööd juhtis komisjon, kuhu kuulusid mh riigiantikvaar Sigurd Curman (hilisem komitee esimees) ja sekretär Gerhard Hafström.

Gerhard Hafström
Foto: SOV arhiiv

Nõukogude võimu all

1940. aasta juunis sunniti Eesti presidenti Konstantin Pätsi seadma ametisse nõukogudesõbralikku valitsust. See pani aluse protsessile, mille tulemusel liideti Eesti sama aasta augustis Nõukogude Liiduga.

Uus režiim alustas ulatuslike ümberkorraldusi. Suuremad ettevõtted ja kogu maa riigistati. Talupojad võisid oma maad teatud piirangutega siiski edasi kasutada. Algas ka väidetavalt nõukogudevaenulike isikute arreteerimine ja küüditamine, mis kulmineerus 1941. a. juuniküüditamisega.

1940.–41. aasta talvel palusid rootslased luba Rootsi ümber asuda. Salaja koostati nimekirju, mis saadeti Nõukogude võimudele toimetamiseks Rootsi Moskva saatkonda. Taotlusele ei vastatud, seda ei rahuldatud ega lükatud tagasi. Tähelepanuväärsel moel ei karistatud nimekirjade eest kedagi.

Saksa okupatsioon

22. juunil 1941 ründas Saksamaa Nõukogude Liitu ja septembri keskpaigaks oli Eesti vallutatud. Enne seda jõudsid Nõukogude võimud korraldada ulatusliku Eesti meeste mobilisatsiooni Venemaale.

Vallutatud ida-alade valitsemisse olid kaasatud paljud Saksa võimud. Eesti koos Läti, Leedu ja Valgevenega ühendati Berliini *Ostministerium*'ile alluvaks *Ostlandiks*. Eesti tsiviilvalitsuse juhiks oli kindralkomissar Karl Sigismund Litzmann. Hjalmar Mäe juhtimisel eksisteeris ka Eesti nukuvalitsus, kellel tegelik võim puudus. Suurt osa etendasid ka Berliinis asuv kõrgeim sõjaväeline juhtkond ning natside partei kaitseorganisatsioon *Schutzstaffeln (SS)*, mis vastutas

mh koonduslaagrite ja juutide hävitamise eest. SS-i koosseisus tegutses julgeolekuteenistus *Sicherheitsdienst (SD)* koos salapolitsei *Gestapo*-ga. 1940. aastal täiendati SS-i selle sõjalise haru *Waffen-SS*-ga.

Mothander ja Lienhard

Pärast Eesti okupeerimist Saksa-maa poolt ilmusid lavale hilisemas eestirootslaste ümberasustamises otsustavat osa mänginud riigirootslane Carl Mothander ja sakslane Ludwig Lienhard.

Carl Mothander oli sündinud aastal 1886 ja elukutselt ajakirjaj, osales vabatahtlikuna Eesti Vabadussõjas ning omandas majori auastme. Sõja järel jäi ta Eestisse ja abiellus baltisakslasest aadlidaami Benita Wrangeliga, sõlmides seeläbi häid sidemeid baltisakslaste seas, mida kasutas hiljem eestirootslaste ümberasustamise käigus ära. Tal oli ka kontakte eestirootslaste tähtsaima esindaja Hans Pöhli ning pärast tolle surma 1930. a. selle poegade, vaimulike Ivari ja Hjalmariga. Pärast Nõukogude okupatsiooni algust 1940 siirdus Mothander koos naisega Rootsi.

Ludwig Lienhard sündis 1910. aastal Saksa-Taani piirialal Flensburgis. Ta õppis taanikeelses algkoolis ning kõneles seetõttu „skandinaavia keelt”. Tal oli ülikooliharidus, filosoofiadoktori kraad ning seetõttu soovend „doktoriks” kutsuda. 1937. aastal astus ta natside parteisse.

Sõja puhkemisel 1939 asus Lienhard Saksa välisministeeriumisse tegelema Skandinaaviamaadele ja Hollandile suunatud raadiopropagandaga. Tema ülem oli kõrge SS-i ametnik ning Lienhard omandas organisatsioonis häid sidemeid. Hiljem mobiliseeriti ta rindele ja teenis

Ludwig Lienhard
Foto: SOV arhiiv

esialgu lennuväes kuulipildurina, kuid läks 1941. aastal üle armeesse. Ta oli sama aasta septembris Vormsi hõivanud dessantüksuse ülem ning saare „komandant”.

1942. aasta abisaadetised

Carl Mothander mõistis, et eestirootslased olid Nõukogude võimu ning sakslaste sissetungi ajal kannatanud. Seetõttu asutas ta 1941. aasta septembris abikomitee, kel õnnestus kokku koguda märkimisväärt rahasumma ja hulgaliselt annetusi. Rootsi valitsus avaldas siiski soovi, et enne abisaadetiste alustamist uuriks kohapealseid vajadusi ametlik delegatsioon. Berliin vastas sellele eitavalt. Ummikseisu lahendamiseks soovitati Mothanderil ühendust võtta kellegi Saksa välisministeeriumis töötava doktor Lienhardiga. Nii ristusid nende teed esimest korda.

Tänu headele sidemetele välisteenistuses õnnestus Lienhardil vajalik luba hankida. 1942. aastal saabus delegatsioon, kuhu kuulusid mh ka Gerhard Hafström ja Carl Mothander, Eestisse ning külastas rootslaste asulasid. Sakslaste-poolse saatjana tegutses Lienhard.

1942. aasta juunis naasis delegatsioon Punase Risti nime all abisaadetist üle andma. Saadetise hulka kuulus ka umbes 50 paadimoo-

torit, mis kulusid hiljem eestirootslaste Rootsi põgenemisel igati ära.

Rootslaste asualadel ringi sõites jõudis delegatsioon veendumusele, et sealsed elanikud soovisid Rootsi ümber asuda. Rootsi võimude ametliku seisukoha järgi pidanuks rootslased siiski Eestisse jääma ning nende olukorda tuli parandada abisaadetistega. Ühtki põgenemiskatset sel aastal ei toimunud. Vaheku Nõukogude oht puudus ning sooviti näha, kuidas olukord edasi areneb.

Sakslaste plaanid

Kui SS-i juht Heinrich Himmler 1942. aasta oktoobris Eestis külastas, õnnestus Lienhardil temaga kohtuda ning esitada ettepanek anda eestirootslastele kui „germaani hõimuvendadele” Kolmandas Riigis eriseisund, andes neile oma „rahvakogu” abil teatud autonoomia. Lienhard moodustas ka eestirootslaste omakaitse „Odalvärnet”, mis suuremat poolehoidu siiski ei leidnud.

1943. aasta septembris viidi Lienhard üle armeest Waffen-SS-i ja hakkas tegelema eestirootsi vähemust puudutavate küsimustega. Tal oli häid sidemeid SS-i juhtkonnani välja, kus oldi loodud eraldi osakond Kolmandas Riigis elavate germaani hõimuvendade jaoks. Selle pädevusse kuulus ka eestirootslaste küsimus.

Eestirootslaste juhtkujud Mathias Westerblom ja Nikolaus Blees olid 1941. aastal küüditatud Venemaale. Nende asemel võtsid eestirootslaste esindamise enda peale Ivar ja Hjalmar Pöhl. Eestirootslaste seas nende maine eriti kõrge ei olnud, kuid Saksa võimude juures leidsid nad siiski poolehoidu.

Põgenemine paatidega

1942.–43. aasta talvel tabas sakslasi Stalingradi all tagasilöök. Kui seni olid sakslased värvanud vaid vabatahtlikke, siis 1943. aasta märtsis avaldas Eesti valitsus korralduse 19-24-aastaste meeste „vabatahtlikuks” astumiseks Saksa armeesse. See tekitas pingelise olukorra, millest paljud nägid ainsa päästeena põgenemist oma paatidel.

Põgenemist takistas muuhulgas ranniku ja mereala valve. Ranniku aladel oli hulk piirivalvekordoneid, mida juhtisid sakslastest ohvitserid, kuid mille reakosseis koosnes eestlastest. Rannikulähedast merd valvasid Saksa patrull-laevad.

Kel endil sõidukõlblikke paate ei olnud, korrastas vanu vrakke ning ehitas salaja uusi. Taludes oli kodutarbeks mõeldud laudu ning naelu ja neete võis häda korral valmistada raud- või vasktraadist. Nüüd kulusid Rootsist abisaadetisena saabunud mootorid marjaks ära. Teised mootorid osteti mustalt turult. Paadimootori puudumisel ajas asja ära ka automootor. Neil, kel võimalust paadile mootorit panna ei olnud, kasutasid purjesid või koguni aere.

Oleks rannavalve veidike rohkem vaeva näinud, oleks paatide valmisseadmise ja ehitamisega seotud tööd enamasti avastatud. Õigupoolest tõkestati juba maa peal vaid mõni üksik põgenemiskatse. Tõenäoliselt püüti häid suhteid eestirootslastega säilitada. Kuid nii ja naa olid asjad ka reaameestest eestlastega. Paljud neist plaanisid võimaluse avanedes kindlasti ka ise põgeneda. Mõned paadid korjati merel üles. Ühes 1943. aasta lõpust pärinevas aruandes mainitakse, et põgenenud on 800 inimest, kellest on kinni

peetuid 25. Naised ja lapsed vabastati, mehed paigutati vanglasse.

Kel oma paatidega põgenemisvõimalus puudus, üritasid pääseda Soome suunduvate organiseeritud põgenike sekka. Tavaliseks hinnaks oli 75 kilo liha või 2500 Saksa marka inimese kohta.

Esimene põgenikepaat lahkus 23. aprillil 1943 Dirhamist, pardal seitse noort meest, kes kavatsesid sõita otse Rootsi, kuid otsustasid mootoririkke tõttu suunduda Soome, sattusid Turu kanti ja sõitsid sealt edasi Ahvenamaale, kus peeti kinni. 5. mail saabusid nad Turust tulnud laevaga Stockholm. Paar päeva hiljem toimunud kohtumisel Rootsi välisminister Christian Güntheriga andsid nad üle kirja Riguldi elanikelt, milles paluti ümberasustamist Rootsi.

Mõne päeva pärast järgnesid esimesele paadile Noarootsi ja Vormsi paadid. Nüüd, kui selgus, et esimesed põgenemiskatsed õnnestusid ja sakslased mahajäänud omaste suhtes repressioone ei rakendanud, oli põgenemist söandajaid rohkem. Nüüd põgenesid juba terved perekonnad. Enamik Riguldist, Noarootsist ning kaugealt ida poolt lahkunud paate sõitis Soome. Seal tuli paat enamasti ära anda ning pärast eestirootsi päritolu kontrollimist liinilaevaga Stockholm edasi sõita. Enamik Vormsist lahkunud vähegi merekõlblike paate suundusid otse Rootsi.

1943. aasta suvel hakati rääkima vanade ja haigete transpordist, mis andis alust arvata, et üldine ümberasumine ikkagi toimub. Seetõttu põgeneti hilissuvel harva - septembris ja oktoobris lahkus vaid 24 paatkonda kokku 190 inimesega. Hiljem, kui selgus, et haigetransport noori ja keskealisi mehi eriti ei puuduta, algasid paadiga põgenemised taas. No-

vembris ja detsembris jooksupõgenes 35 paati 270 inimesega.

1943.–44. aasta talv oli väga pehme. Läänemeri oli jäävaba, mis võimaldas põgenikepaatide liiklust jätkata. 1944. aasta veebruaris saabus üle 300 põgeniku ning lisaks Paldiskist Soome evakueeritud ingerlastega kaasatunud 60 inimest. Kõik Osmussaarele jäänud 43 inimest põgenesid 4. veebruaril 1944 kuuel mootorpaadil Hankosse.

Kokku põgenes paatidel u 2 800 inimest. Kaks Vormsist lahkunud paati hukkus.

Haigetransport 1943

1943. aasta alguses koostati Rootsis plaane kogu eestirootslaste rahvusgrupi ümberasustamiseks. Lienhard oli arvanud, et saab selleks Saksa võimudelt rohelise tule. Komitee sai valitsuselt ülesandeks korraldada transport, mis pidi toimuma Rootsi laevadega. Berliinis pandi neile plaanidele siiski piir. Seal arvati, et eestirootslaste evakueerimist võidakse tõlgendada sakslaste sõnumina, et sõda on kaotatud.

1943. aasta märtsis Berliinis toimunud kohtumisel õnnestus Lienhardil saada luba grupi vanade ja haigete Rootsi evakueerimiseks. 22. mail 1943 saabuski 42 eestirootslast hospidallaeval Seagull II Stockholm, kuid seejärel tekkis sakslaste poolel probleeme. Hjalmar Pöhl kirjutab septembri alguses Rootsi Berliini saatkonda, et Idaalade ministeerium on rootslaste täieliku ümberasustamise suhtes negatiivselt meelestatud. Võimalus täita rootslastest järele jäänud tühimik muu tööjõuga puudub ning pealegi tekitaks ümberasustamine eestlaste seas negatiivse reaktsiooni.

1943. aasta suvel võttis Mothander rahvusgrupi Rootsi toimetamise omal initsiatiivil enda peale. Reisidel Berliini ja Tallinnasse kasutas ta oma häid sidemeid ning kohtus lõpuks ka kindralkomissar Litzmanniga. Too hakkas asjast huvituma ja Mothander naasis Stockholm, kaasas kiri välisminister Güntherile, milles Saksa pool nõustus vanade ja haigete ümberasustamisega eestirootslaste aladelt. Esimene etapp puudutas 700 inimest, kellele pidi järgnema veel 500. 1943. aasta novembris sai Mothander Komiteelt ülesande kasutada Eestis transportide korraldamiseks kõiki vajalikke meetmeid ning tegutseda seal Rootsi valitsuse nimel.

Nii Saksa kui Rootsi pool soovis ümberasustamise võimalikult vähest kajastamist ajakirjanduses. Seetõttu saatis Rootsi teadeteagentuur Rootsi massimeediale ettekirjutusi range tsensuuri kohta. Muuhulgas ei lubatud mitte mingil moel vihjata sellele, et transporti võidaks pidada eestirootslaste täieliku evakueerimise alguseks ja et terminit „haiged ja vanad” kasutati ka teiste isikute kattevarjuna. Kuid ikkagi jäi pool sõitjatest nimetatud kategooriast välja; need olid laeval kas saatjatena või teel Rootsis olevate omaste juurde.

Transpordiks kasutati firma Sveabolaget laeva „Odin”, millega saabus kolme reisiga (27. novembril ning 7. ja 17. detsembril 1943) Rootsi 738 inimest. Reise alguspunktiks kavandati rootslaste keskuse Haapsalu lähedal asuv Rohuküla. Viimasel hetkel viidi see siiski Paldiskisse, mis lükkas esimese väljumise nädala võrra edasi.

Evakueerituid käsitleti ametlikult mitte väljarännanute, vaid „väljasõitnutena”, kel oli Rootsis kolmeaastane elamisluba ning õigus Eestisse naasta. Sel moel

lahendati evakueeritute mahaäänud varade juriidiline küsimus.

Pärast „Odini” kolme reisi edasisesid transpordid peatati. Berliinist oli saabunud käsk jätta juba kokkulepitud 500 inimese ümberasustamine lõpule viimata.

Äratoomised 1944

1943. aastal saabunute seas tekkis üsna pea mõte sõita paatidega Eestisse ja tuua inimesed salaja ära. Vabatahtlikest puudu ei tulnud, kuid hankida tuli suuremad paadid, varustust ja kütust. Endiselt loodeti ka suure ümberasumise algusele.

1944. aasta hilistalvel ei olnud sellealased läbirääkimised veel tulemusteni jõudnud. Seetõttu hakati korraldama nn äratoomisreise. Raha paatide, varustuse ja kütuse hankimiseks saadi laenuna Komiteelt. Selliste asjadega tegelemine keset toimuvaid läbirääkimisi oli küll riskantne, kuid Komitee oli saanud Saksa okupatsioonivõimude informatsiooni, et reise otseselt takistama ei hakata. Paadid sõitsid enamasti Rootsist Hankosse, kust oli võimalik õhtupimeduses Eestisse ning samal ööl tagasi jõuda.

Ühest Komitee kokkuvõttest nähtub, et 12 reisi käigus toodi ühtekokku ära 312 inimest, neist 32 Riguldist (üks reis), 47 Noarootsist (kaks reisi) ja 233 Vormsist (üheksa reisi).

Kokkulepe

1943.–44. aasta talvel jätkusid Rootsi välisministeeriumi ja Berliini vahelised läbirääkimised kogu rootsi rahvusgrupi ümberasustamiseks. Mothander üritas oma Berliini ja Tallinna kontakte kasutades ümberasustamisega edasi tegeleda, saades Komiteelt vastavateks läbirääkimisteks ka ulatuslikud volitused. Kuid „Odini” reise ajal väidetavalt omakasupüüdlikult tegutsedes tõttu

oli ta hankinud Saksa võimude seas vaenlasi ning talle anti mõista, et teretulnud ta enam ei ole.

1943. aasta alguses sai Lienhard ülesande luua Kindralkomissariaadi alluvuses eraldi eestirootslaste küsimustega tegelev büroo *Estlandsschwedische Verbindungsstelle*. Ta teatas Komiteele, et võimalik edaspidine transport peab toimuma sakslaste kaudu ning pakkus end sel juhul korraldajaks. Selle tulemusel otsustas Komitee 1944. aasta märtsi lõpus Mothanderi teenetest loobuda ning anda vastutus Lienhardile.

1944. aasta aprillis anti luba toimetada kogu eestirootslaste rahvusgrupp Rootsi. Sõitasoovijad pidid endast teada andma Lienhardi *Verbindungsstelle*’sse. Kontakte eestirootslastega korraldati Ivar ja Hjalmar Pöhli loodud „Eestirootslaste ümberasumise komitee” abil. Selle peakontor asus Tallinnas, kohtadel tegutsesid kohalikud volinikud, kes aitasid ka väljasõiduloo avaldust täita ning teatasid väljasõidu aja ja koha.

Keda siis rootslasteks loeti? Üheks põhinõudeks oli rootsi päritolu vähemalt neljandiku ulatuses. See nõue oli tegelikkuses tõendi või raha abil ületatav. 1943. aasta juulis äratasid vennad Põhli uuesti ellu 1940. aastal Nõukogude võimude poolt keelatud eestirootslaste ühingu SOV. SOV liikmelisusest, eriti 1944. aasta hilissuve kaootilisel ajal sai rootslaseks olemise tõend. Liikmepileteid trükiti palju rohkem, kui tegelikult tarvis oli, räägitud on arvust 10 000–15 000. Teadaolevalt jagati paljusid pileteid, osalt ka tasu eest eestlastele.

Suur ümberasumine

1944. aasta aprillis sõlmiti Lienhardi ja Rootsi riigi vahel, keda esindas Curman, üldise ümber-

asumise leping. Lienhardil õnnestus rentida Saksa tööteenistusest *Operation Todt* 1937.–38. aastal Vilsandil ehitatud kolmemastiline mootorpurjekas „Juhan”. See oli ehitatud transpordilaevaks, kuid kohandati nüüd hädapäraste elu- ja hügieenitingimuste lisamisega inimeste veoks ümber. Kapteni sõnul laeva meresõiduomadused eriti head ei olnud: see kõikus tugevalt, mootor oli nõrk ning taglastus liiga kõrge. Seetõttu jäid paljud halva ilmaga sõitnutest merehaigeks.

Lepingu kohaselt pidi Komitee tasuma Lienhardile reisi ning umbes 300 inimeselise grupi pealt umbes 15 000 krooni. See vastas enam-vähem *Operation Todt*lt Juhani rentimise eest küsitud summale. Lisaks pidi Komitee pärast iga reisi eraldama tasuta 500 liitrit mootoripetrooleumi ja 110 liitrit mootoriõli. Veidi hämmastaval moel sai Lienhard – Saksa ametnik ja ohvitser – „Rootsi Kuninglikult Eestirootslaste komiteelt” volituse seda komiteed Eestis esindada ning komitee nimel asjaomaste võimudega läbirääkimisi pidada.

Juhaniga korraldati kokku üheksa reisi, vt. tabel. Esimese nelja reisi ajal maabus laev Stoc-

kholmi Frihamnenni sadamas, seejärel viidi randumiskoht avalikkuse tähelepanu vältimiseks üle Lidingöle Breviki sadamasillale. Lienhard sõitis reisidel kaasa ja vahetas enne Rootsi saabumist oma Waffen-SS-i mundri tsiviilriietuse vastu. Kavas oli ka kümnes reis, kuid septembri lõpuks oli olukord muutunud sedavõrd riskantseks, et meeskond keeldus sõitu ette võtmast. Siiski õnnestus Lienhardil korraldada väiksema laevaga Triina veel üks reis. Pardal 70 eestirootslast ja umbkaudu 300 eestlast, lahkus Triina Tallinnast 20. septembril, vaid kaks päeva enne Nõukogude vägede sissetungi. Triinal sõitis Rootsi ka Lienhard.

Lisaks eestirootslastele sõitis Juhaniga üle ka ligikaudu 3000 eestlast. Osa neist olid sellised, kes sooviti Eesti poolelt Rootsi saata, kuid paljudel tuli sõidu eest Lienhardile maksta.

Epiloog

Lienhard taotles Rootsis elamisluha, viidates eestirootslaste heaks tehtule. Teda toetas ka Komitee. Raskendavaks asjaoluks oli tema kuuluvus Waffen-SS-i, mis tembeldati Nürnbergi protsessil „kurite-

gelikuks organisatsiooniks”. Küsimus oli tundlik ja asja otsustamine venis. 1946. aasta augustis otsustati Lienhard siiski välja saata. Ta jäi viimse hetkeni Rootsi, lahkudes 1948. aasta veebruaris suuremal purjelaeval koos pere ja hulga kaaskondlastega Argentiinasse. Seal oli ta 20 aastat, misjärel pöördus tagasi lapsepõlvelinna Flensburgi, kus suri 1980. aastal. Teda väidetavalt petnud Rootsi valitsuse peale oli ta elu lõpuni kibestunud.

Lienhardi teenete kohta eestirootslaste ees on põhjust tsiteerida Elmar Nymani sõnu (Kustbon nr 4/1980): *Olenemata sellest, kuidas tema visiooni eestirootslaste tulevikust Saksamaa juhtimise all olevas Euroopas hinnata, ei saa eksida tema tegevuses rootsi vähemuse heaks. Just temal õnnestus luua sidemed eestirootslaste ja Rootsi vahel ning suure tahtejõu, organiseerimisvõime ja julgusega 1944. aasta suvekuudel suur ümberasumine läbi viia. Ilma tema panuse ja Saksa võimude juures hangitud toetuseta ei oleks suur hulk eestirootslasi ja eestlasi tõenäoliselt kunagi siia jõudnud.*

Juhani reisid

Reis	Kuupäev	Marsruut	Evakueerimiskoht	Arv
1	19.-21. juuni	Tallinn-Pakri saared-Rohuküla–Stockholm	Kõik rootslaste asualad v.a. Ruhnu	288
2	11.-12. juuli	Rohuküla - Stockholm	Kõik rootslaste asualad v.a. Ruhnu	329
3	16.-18. juuli	Vormsi-Rohuküla-Stockholm	Vormsi	277
4	21.-22. juuli	Rohuküla-Stockholm	Vormsi	296
5	28.-29. juuli	Rohuküla-Stockholm	Riguldi, Noarootsi jt kohad	307
6	3.-7. august	Rohuküla-Ruhnu-Stockholm	Riguldi, Noarootsi ja Ruhnu	481
7	11.-16. augusti	Hapsal-Pakri saared-Stockholm	Riguldi, Noarootsi, Pakri saared jt kohad	490
8	26.-31. augusti	Hapsal-Paldiski-Pakri saared-Stockholm	Vormsi, Kurkse, Vihterpalu, Riguldi, Noarootsi	632
9	10.-11. september	Haapsalu-Stockholm	Noarootsi, Tallinn ja muu Eesti	246

Minnen från 1944

Sigrid Tarkmeel (född Klaanberg)

Det var sommaren 1944. Livet var oroligt på grund av krigsrykten som cirkulerade. Man planerade att fly till Sverige. Svenskarna – kvinnor, barn, gamla – tilläts flytta över från Estland till Sverige.

Det var den 9 augusti 1944. Ytterligare en resa var i annalkande. Vi följde med mammas kusins familj, Sedmans, till hamnen i Österby. På den soliga förmiddagen syntes ett stort skepp åt Rohuküla-hållet till. Dit skulle också Sedmans från Pasklep: familjefadern Edward (invalid med bara en fot), modern Aliide och fyra barn – Ingrid, Hjalmar, Karin och Ulla. För att få fadern till hamnen behövdes min pappas hjälp att transportera honom med häst och vagn.

Avskedet var sorgligt. Hela familjen gick till hamnen för att ta farväl av dem. Sedmans barn begrep inte varför vår familjs barn inte åkte med dem. Vi hade lekt med varandra och ofta varit på besök hos varandra.

Även vår far och mor hade bestämt sig för att flytta till Sverige. Pappa August var 38 år, mamma Edita 34, med tre barn Edgar 13, Sigrid 9 och Salme 7 år. Mamma och vi barn fick tillstånd att flytta, pappa var värnplik-tig så han fick inte det. Mamma bestämde sig för att inte lämna hemmet ensam med tre barn.

Beslöt att fly

Eftersom livet var mycket oroligt, bestämde man sig för att fly till Sverige. För detta byggde byns män i hemlighet en båt i Tälnesskogen.

Sigrid 1980

I Paskleps herrgård låg den tyska gränsbevakningsstationen vars gränsvakter ständigt kontrollerade hela Nuckö-området, både stranden och skogen. En del av de tyska gränsvakterna var ”mutade” av båtbyggarna. De visste när man fick röra sig i skogen och gå till båtbygget. Båten fullbordades i hast, eftersom avfärden skulle äga rum i slutet av augusti. Så bestämdes resans datum till kvällen den 26 augusti, efter gränsvaktens patrullschema.

Vi – barnen tillsammans med pappa – lämnade hemmet vid åttatiden. Mamma stannade kvar för att mjölka kor och baka bröd som skulle tas med. Mamma hade varit och arbetat på åkern under dagen, så hemsysslor måste skötas på kvällen. Innan hon började komma hemifrån, blev det skymningstid så småningom för i slutet av augusti är kvällarna redan mörka. Mamma gick vilse i skogen och kom inte fram i tid med sin tunga last. Folk var oroliga, krävde avfärd men pappa sa att han är delägare i båten och det blir ingen avfärd innan mamma har kommit fram. Det var en stor glädje då mamma dök upp. Avfärden startade genast.

Det var cirka 20-30 flyktingar i båten. En stor del var främmande som hade köpt platser på båten av delägarna. Det var folk från Tallinn och andra håll, de hade lämnat sina ägodelar till lokalbor och

fick en plats på båten i ersättning. Båten hade byggts om på halva längden till en hytt som rymde de flesta. Mamman satte oss barn i hyttens hörn där vi somnade eftersom rädslan över att mamma skulle missa båten var över.

Upptäckta

Jag vaknade av ett hemskt skrik: ”Nu dränker de oss, nu drunknar vi!” Vår båt hade upptäckts av en tysk patrullbåt som gav oss order om att stanna motorn. Den stora patrullbåten närmade sig vår båt i full fart. Den farliga lasten, vapnen, slängdes överbord. De körde inte rakt på vår båt utan stannade bredvid den. Genom den utslängda trappstegen kommanderades samtliga till patrullbåten. Vår båt kopplades bakom den stora båten och patrullräden fortsatte. Det var ungefär en timmes resa kvar till fritt vatten, trodde man, och då hade vi varit räddade.

Gränsvaktsbåten stannade kvar hela dagen på redan utanför Dagö. Tydligt hämtades får från ön som slaktades på båten. Flera fladda får hängde på däck. Det var hiskligt att se för ett barn. På dagen inbjöds barnen ner till båtens matrum där man bjöd på krusbärssoppa. Jag hade hört att man förgiftade folk med söt soppa och vågade inte äta.

Morgonen därpå var patrullbåten i Tallinns hamn. De gripna placerades under bevakning i

hamnens väntsal. Där såg jag att kajen var fylld av folk som drevs till båten som skulle till Tyskland. Då de inte rörde sig så fort som man ville, knuffades de vidare med vapenkolvar.

I fängelse

Snart fördes vi båtflyktingar till Patarei-fängelset. Min 13-åriga bror placerades med pappa i männens cell och flickorna med mamma i kvinnornas. Cellen var ett smalt rum, lika brett som det gallerförsedda fönstret. I hörnet vid järndörren fanns ett hål i golvet för naturbehov. I cellen skulle det rymmas 7-8 personer. Fångvaktaren öppnade och låste järndörren med en stor nyckel och med ett öronbedövande skrammel. Sent på kvällen eller natten då folk fördes till förhör var det svårt och förskräckligt att höra detta skrammel. En och annan av oss återvände aldrig. Mot barnen var man mänskligare. Ett par gånger i veckan fördes vi till fängelsets innegård där vi fick promenera en kort tid i fångvaktarens närvaro.

Maten var torftig. Vi fick en slevfull soppa med några smut-

siga potatisbitar i. Cellkamraterna trodde att den var kokt av hästkött. Det väckte lite avsmak hos mig fast jag var hungrig. Min 7-åriga syster sa att hon ville ha mer. Mamma gav en del av sin portion till henne. Hon frågade också mig om jag ville ha mer. Jag sa att jag inte ville, för då hade mamma blivit helt utan.

Släktingar till moster Benitas make från Dirslätt (moster Benita hade tillsammans med mormor Liisa kommit till Sverige redan med föregående resa och med tillstånd) kom med en limpa bröd till oss i fängelset. När vi fick brödet, var det helt genomstucket med en jaktkniv. Man trodde att det kanske fanns något gömt i det. Tack till dessa goda människor! Det var ett bra tillägg till soppvätskan för flera dagar.

Åter fria

Tiden gick, det blev september. Frontlinjen närmade sig alltså österifrån. Så frisläpptes kvinnor och barn i mitten av september från fängelset. Pappa och min bror frisläpptes ef-

ter tre veckors fångenskap. Vilken glädje – vi var återigen fria!

Men ett bekymmer var att när vi lämnade hemmet, hade det genast kommit en familj, från Virumaa som flytt undan kriget, till vår hemgård och redan hunnit inrätta sig där. De var väldigt sura på att vi återvände. Så blev vi tvungna att leva i mycket trånga förhållanden, två familjer tillsammans. Maten var rätt torftig. Även vårt bröd bakades mest av kornmjöl, med en liten blandning av rågmjöl. Mamma var duktig, det fanns alltid något att äta.

Morgonen den 23 september kom alla vi barn tillbaka från betesmarken, dit vi hade drivit boskapen, då ryska militärbilar med soldater i, började dyka upp från Nuckö kyrkas håll. Brodern tvingade oss systrar att gömma oss bakom den stora pilbusken för läget var oförutsägbart. Vi var rädda för att de skulle börja skjuta.

Så var den ryska makten återställd i Estland och livet med sina rädslor och besvärligheter måste fortsätta.

Aibolands museum 2014

16-18 juli Talko på Runö museet och på Kors gården. Fotoutställning av Priit Kapsta "Momenter på Runö" invigs

29 juli Vi deltar i firandet av Olofsdagen på Ormsö

2 augusti kl. 11.00 Museet firar Johan Nymans 155. årsdagen

9 augusti kl. 12.00 Temadag för rökt fisk – Flundra

20-24 augusti Museet deltar på hantverksveckan i Åbo, Finland

20 september Minnestund för stora flykten för 70 år sen till Sverige. Invigning av minnesmärke

5-11 oktober Museet deltar i Strömmingmarknaden i Helsingfors

25 november kl. 12.00 Rågöarnas traditionella Katarinadagen firas på museet

4 december kl. 10.00 Workshop: tillverkning av julpysel

VÄLKOMMEN!

Adress: Sadama tn. 31/32, Haapsalu. Info tel.: +372 47 37 165;

www.aiboland.ee;

ÖPPET: 01.05-31.08 T - L kl. 10.00-18.00; 01.09-30.04 T - L kl. 11.00-16.00.

Söndag – måndag STÄNGT

Meenutusi 1944. aastast

Sigrid Tarkmeel (neiuna Klaanberg)

Oli 1944. aasta suvi. Elu oli täis ärevust, sest liikusid sõjajutud. Inimesed plaanisid põgenemist Rootsi. Rahvuselt rootslastel - naised, lapsed, vanurid - võimaldati lahkuda Eestist Rootsi.

Oli 9. august 1944. Järjekordne reis oli algamas. Saatsime ema onutütre peret, Sedmaneid, Österby sadamasse. Päikesepaistelisel hommikupoolikul paistis Rohuküla poolt suur valge laev. Sinna pidi jõudma ka Paslepas elanud Sedmani pere: isa Edward oli ühe jalaga invaliid, pereema Aliide ja 4 last Ingrid, Hjalmar, Karin, Ulla. Selleks, et pereisa sadamasse saaks, oli vaja meie isa appi teda hobuse ja vankriga transportima.

Lahkumine oli kurb. Läksime terve perega neid sadamasse ära saatma. Sedmani lapsed ei saanud aru, miks meie pere lapsed nendega kaasa ei tule. Olime mänginud ja üksteise kodudes sageli koos olnud.

Ka meie isa-ema olid otsustanud lahkuda Rootsi. Isa August oli 38-aastane, ema Edita 34-aastane, 3 last Edgar 13-aastane, Sigrid 9- ja Salme 7-aastane. Loa lahkuda sai ema lastega; et isa oli sõjaväekohuslane, siis tema luba ei saanud. Ema otsustas, et ta 3 lapsega üksi ei lahku kodust.

Otsus põgeneda

Kuna elu oli väga ärev, otsustati põgeneda Rootsi. Selleks ehitasid külamehed salaja Telise metsas laeva.

Sigrid 2014 Foto: Jorma Friberg

Paslepa mõisas asus Saksa piirivalve kordon, kust piirivalvurid pidevalt kontrollisid kogu Noarootsi piirkonda, nii mereäärt kui ka metsa. Saksa piirivalve osa oli laevaehitajate poolt „ära ostetud“. Neil oli teada, millal võis metsas liikuda ja ehitustööle minna. Laeva valmimisega kiirustati, sest otsustati, et väljasõit peab toimuma augusti lõpus. Nii määratigi 26. augusti õhtu, vastavalt piirivalve patrulli graafikule, väljasõiduks.

Lahkusime – lapsed koos isaga – kodust kaheksa paiku. Ema jäi veel koju lehma lüpsma ja küpsetama leiba, mida kaasa võtta. Ema oli veel päeval põllul tööl, seepärast jäid toimetused õhtuks. Kui ema hakkas kodust tulema, läks videvikuks, sest augusti lõpus on õhtud juba pimedad. Ema eksis metsas ära ega jõudnud oma raske kandamiga kokkulepitud ajaks kohale. Rahvas oli ärevil, nõudis väljasõitu, aga isa ütles, et ta on laeva osanik ja enne ei väljuta, kui ema kohale jõuab. Rõõm oli suur, kui ema kohale jõudis. Kohe oli ärasõit.

Põgenikke oli laevas 20-30 inimest. Suur osa oli võõraid, kes olid laevaosanike käest ostnud kohad laevale. Oli inimesi Tallinnast ja mujalt, nad olid jätnud

oma varanduse kohalikele, kelle käest saadi koht laevale. Laev oli poole pikkuseni ehitatud kajutiks, kuhu mahtus enamik inimesi. Ema seadis meid, lapsi, kajuti nurka, kus jäime magama, sest hirm, et ema jääb maha, oli möödas.

Tabatud

Ärkasin hirmsa kisa peale: “Nüüd uputavad, nüüd upume!” Meie laeva oli avastanud Saksa piirivalve patrull-laev, kust anti korraldus mootor seisma jätta. Suur patrull-laev suundus täistuuridel otse meie laeva suunas. Üle parda visati ohtlikku lasti, ilmselt relvad. Meie laevale ei sõidetud otsa, vaid kõrvale. Kamandati kõik inimesed patrull-laevale selleks heidetud treppredeli kaudu. Meie laev haagiti suure laeva taha ja patrullreid jätkus. Arvati, et vaba veeni jäi tunni aja sõit, siis oleksime pääsenud.

Piirivalvelaev jäi terveks päevaks reidile Hiiumaa alla. Ilmselt saarelt toodi lambaid, mis laeval tapeti. Mitu nülitud lammast rippus laevatekil. See oli lapsele õudne. Päeval kutsuti lapsi alla laeva söögiuumi, kus pakuti tikrisuppi. Olin kuulnud, et magusa supiga mürgitatakse inimesi ega julgenud süüa.

Hommikuks jõudis patrull-laev Tallinna sadamasse. Kinnipeetud paigutati valve all sadama ooteruumi. Sealt nägin, kuidas kai oli täis inimesi, keda sunniti Saksamaale viiva laeva peale. Kui inimesed ei liikunud nii kiiresti kui taheti, siis togiti neid pussipäradega.

Vangistuses

Peagi viidi meid, laevapõgenikke, Patarei vanglasse. 13-aastane vend paigutati koos isaga meeste kongi, tüdrukud koos emaga naiste kongi. Kong oli kitsas trellitatud aknalaiusene ruum. Raudukse juures nurgas oli põrandas auk, kuhu teha ihuhädasid. Kongi pidi mahutama 7–8 inimest. Kõrvulukustava raginaga avas ja sulges vangivalvur suure võtmega raudust. Valus ja hirmuäratav oli seda raginat kuulda õhtul väga hilja või öösel, kui inimesi viidi ülekuulamisele. Mõnigi neist ei tulnud kunagi tagasi. Lastesuhtes oldi inimlikumad. Paar korda nädalas viidi meid vangla sisehoovi, kus vangivalvuri juuresolekul võisime pisut aega jalutada.

Sööök oli kesine. Saime kulbitäis supivedelikku, milles olid mõned mustad kartulitükid. Kongikaaslaste arvasid, et see olevat hobuseliha keedetud. See tekitas minus natuke vastikustunnet, kuigi kõht oli tühi. 7-aastane õde ütles, et ma tahan veel süüa. Ema andis oma portsust veel osa lapsele. Ta küsis ka minult, kas ma tahan veel süüa. Ütlesin, et ei taha, sest siis oleks ema täiesti tühja kõhuga jäänud.

Ema õe Benita – kes oli koos vanaema Liisaga juba eelmisel reisil loaga Rootsi jõudnud – mehe sugulased Aulepast tõid meile vanglasse pätsi leiba. Kui me selle kätte saime, siis oli see pussiga päris peeneks läbi torgitud. Otsiti, et ehk on leiva sisse midagi peidetud. Aitäh headele inimestele! See oli mitmeks päevaks supivedelikule lisaks.

Taas vabaduses

Aeg läks edasi, oli käes septembrikuu. Rindejoon idast aina lähenes. Nii vabastatigi naised ja lapsed vanglast pooles septembris. Isa

ja vend vabastati pärast 3-nädalast vangistust. Oh seda rõõmu, kui võisime jälle vabad olla!

Häda oli aga selles, et kui me kodust lahkusime, tuli kohe meie kodutallu Virumaalt sõja jalust saadetud perekond, kes oli end juba sisse seadnud. Nad olid väga pahased, et miks me tagasi tulime. Nii tuli elada väga kitsastes oludes, kaks peret koos. Toit jäi üsna kesiseks. Meie leibki küpsetati enamuses odrajahust, pisut sekka rukkijahu. Ema oli tubli, midagi oli ikka süüa.

23. septembri hommikul tulime kõik lapsed koos loomi karjamaale ajamast, kui Noarootsi kiriku poolt hakkasid tulema Vene sõjaväe autod sõduritega. Vend sundis meid, õdesid, varjuma suure pajupõõsa taha, sest olukord oli ettearvamatu. Kartsime tulistamist.

Seega oli Vene võim Eestis taastatud ja elu pidi edasi mine-ma oma hirmude ja raskustega.

Rannarootsi muuseum

4.-6. juuli A.Tarmula fotonäituse "Päev Ruhnus" avamine Hotskäril Soomes

16.-18. juuli Talgud Ruhnu muuseumis ja Korsi talus. Priit Kapsta fotonäituse "Hetked Ruhnus" avamine

29. juuli Osalemine Vormsis Olavipäeva tähistamisel

2. august kl.11.00 Johan Nymann'i 155. sünniaastapäeva tähistamine

9. august kl. 12.00 Lesta teemapäev koos programmiga

20.-24. august Osalemine käsitöönädalal Turus Soomes

20. september kl.12.00 Meenutame 70 aastat tagasi toimunud suurt põgenemist Rootsi. Mälestusmärgi avamine

5.-11. oktoober Muuseum osaleb Helsinki Silgulaadal

25. november kl.12.00 Pakri traditsiooniline Kadripäev

4. detsember kl. 10.00 Jõulude töötuba

TERE TULEMAST!

Aadress: Sadama tn. 31/32, Haapsalu.
Info tel.: +372 47 37 165;

www.aiboland.ee;

AVATUD: 01.05-31.08 T - L kl. 10.00-18.00; 01.09-30.04 T - L kl. 11.00-16.00.

Pühapäev - esmaspäev SULETUD

Ny bok utkom 2013

”Aibotapeten och Torsdagstanterna på Aibolands museum”

Utgivare: Aibolands museum

Författare: Ove Knekt och Anu Raagmaa

Boken handlar om ”Torsdagstanternas” verksamhet på museet i första hand och ger dessutom en ingående förklaring till den 20 meter långa bonad som Jorma Friberg ritat och Torsdagstanterna broderat till invigningen av museet 2002.

Den presenterar också de estlandssvenska bygderna i början av boken. I slutet av boken ges en ingående presentation av de Torsdagstanter som var på museet då boken skrevs. Det var Agneta Tomingas, Elsa Arjak, Aino Sillamägi, Sigrid Tarkmeel, Silvi-Astrid Mickelin, Anu Mätlik, Ene Smöslova och Sirje Johannes.

Elsa Arjak dog under 2013 men istället fick damklubben en ny medlem, Aili Umda som vi presenterar här nedan. Boken är på svenska och estniska och finns att köpa på museet.

Aili Umda - en ny ”torsdagstant”

Toivo Tomingas

I september 2013 när klubbssången började igen, gick jag och hälsade på Torsdagstanterna. Huvudbyggnaden till Aibolands museum var fyllt med glatt återseende.

En glad överraskning för mig var att jag träffade en nykomling där – min kära klasskamrat sedan grundskolans dagar – Aili. Skolkamraterna Ene och Aili smålog åt mina stora ögon och förklarade situationen:

Aili hade nyss blivit pensionär och var åter i Haapsalu. Men skolkamraten Ene var redan en meriterad Torsdagstant och hade nu inbjudit Aili också.

Eftersom boken om Torsdagstanterna redan låg färdig, föreslog jag klubben att jag skulle skriva en liten presentation av den nya klubbmedlemmen.

Aili är en gammal Haapsaluflicka. Hon är född och uppvuxen och har avslutat gymnasiet i Hapsal. Aili har två bröder och en syster. De bodde i ett litet hus vid

Gamla hamnen med sin familj. Både hennes pappa och grannar var fiskare. Under skoltiden var Aili en duktig friidrottare. Trots att hon var medellång och inte alls hade en kraftig kroppsbyggnad, var hennes favoritgrenar kula, diskus och spjut.

År 1969 avslutade Aili gymnasiet i Haapsal och ville till Tartu för att studera idrottsmedicin. Önskemålet uppfyllades inte då. Aili, en nuckösvenska på mammas sida från Dirslätt (och släkting till den berömda Ätsve-Mats) fick sin första arbetsplats på Ormsö skola istället. I två år undervisade hon barnen i ryska och gymnastik, innan återigen en möjlighet till akademisk utbildning öppnade sig.

År 1976 hade hon fått sitt första diplom och arbetskommendering till sydöstra Estland. Till Kanepi. Men det var bara början. Ailis äldre syster hade gift sig och bodde i Suure-Jaani i Viljanditrakten, så

hon lyckades ordna en pedagoganställning också åt sin syster. Moderna tider fordrade nya yrken och Aili som tyckte både om att studera och undervisa, började återigen i skolan. Denna gång på distans. År 1981 blev hon psykolog. Nu blev livet hektiskt. Ailis lugna nerver och redan ansenliga erfarenhet hjälpte flera tiotal ”svåra” pojkar och flickor tillbaka på den rätta banan.

Då blev det brist på tysklärare. Då så! Återigen vändes blickarna mot Aili. Och efter

två år var Aili också tysklärare! Det tredje diplommet redan!

Med ett sådant bagage i fickan blev Aili, förutom timlärare, också studierektor på gymnasiet i Suure-Jaani.

Åren som var fyllda med arbete gick fort. Liksom på andra håll, minskade elevantalet också i Suure-Jaani. Lönerna beräknades efter en halvtidstjänst. Kommunen som skulle lägga sin del av lönen, förutom den statliga lönesumman, suckade: pengarna finns, men inte mycket! Dessutom började Aili plågas av ryggsmärtor och så blev det så att Aili, som i 55 år hade sett fram emot den 1 september, pensionerade sig vid första möjliga tillfälle. Ryggoperationen

lyckades. Nu är Aili åter frisk och stark. I slutet av januari då jag gick till Lilla Viken med min kamera runt halsen lade jag märke till en vitklädd skridskoåkare långt borta på den spegelblanka isen, vars professionella stil vittnade om sakkunnighet. När skridskoåkaren hade kommit närmare, kände jag igen henne – Aili förstås!

Igår satt vi bakom kaffebordet och jag fick höra det som nedtecknats ovan. Naturligtvis handlar det om en mycket kort översikt och en bråkdel av vad jag hörde. Som sammanfattning till samtalet sa jag till Aili: ”Tredubbel akademisk utbildning! Med den kunde du väl ställa upp i presidentvalet! Du är i en läglig ålder dessutom!”

Aili gapskrattade och sa: ”Någon statschef vill jag inte alls bli. Men lite långtråkigt är det nog. Jag skulle gärna hjälpa någon som blivit efter i sina studier. Jag är ju ensam igen. Min son lever på egen hand. Föräldrarna är döda. Jag lever mitt eget liv.”

Sädesärla *Motacilla alba*
Linavästriik

Uus raamat 2013

”Rannavaip ja Neljapäevamemmed Rannarootsi Muuseumis”

Väljaandja: Rannarootsi Muuseum

Autorid: Ove Knekt ja Anu Raagmaa

Raamat kõneleb muuseumi „Neljapäevamemmede” tegevusest ning selles antakse ka põhjalik ülevaade 20 meetri pikkusest seinavaibast, mille kavandi autor on Jorma Friberg ja mille Neljapäevamemmed tikkisid 2002. aastal muuseumi avamise puhul.

Raamatu alguses kirjeldatakse rannarootslaste asuallasid. Raamatu lõpus tutvustatakse selle kirjutamise ajal muuseumis tegutsenud Neljapäevamemmesid – Agneta Tomingast, Elsa Arjakut, Aino Sillamägi, Sigrid Tarkmeelt, Silvi-Astrid Mickelini, Anu Mätlikku, Ene Smöslovat ja Sirje Johannest.

Elsa Arjak suri 2013. aastal, tema asemel sai klubi uueks liikmeks Aili Umda, keda tutvustame allpool. Raamat on rootsi- ja eestikeelne ning seda saab osta muuseumist.

Aili Umda – uus Neljapäevamemm

Toivo Tomingas

2013. a. septembris, kui klubi-hooaeg jälle algas, läksin minagi Neljapäevamemmesid tervitama. Rannarootsi Muuseumi peamaja oli rõõmsat jälleägemissaginat täis.

Oma rõõmsaks üllatuseks kohtasin seal ka uustulnukat – head klassiõde põhikooli päevilt –

Ailit. Minu suurte silmade peale naeratasid kooliõed Ene ja Aili ja seletasid asjaolud lahti:

Aili oli värskest pensionile jäänud ja jälle Haapsalus. Kooliõde Ene on aga juba staazikas Neljapäevamemm ja kutsuski nüüd Aili kampa.

Et raamat Neljapäevamemmedest oli juba valmis, pakkusin klubile, et kirjutan väikese tutvustava loo uuest klubiliikmest.

Aili on põline Haapsalu tüdruk. Siin sündinud, kasvanud ja keskkooli lõpetanud. Ailil on kaks venda ja õde. Elasid perega tillukeses majakeses Vana-sadamas. Kalur oli isa ja kalurid olid naabridki. Koolipõlves oli Aili agar kergejõustiklane. Kuigi päris keskmist kasvu ja üldse mitte tugeva kehaehitusega, olid tema lemmikalad kuul, ketas ja oda.

1969. a. lõpetas Aili Haapsalu I Keskkooli ja soovis Tartusse spordimeditšiini õppima minna.

See soov seekord ei täitunud. Aili, päritolult ema poolt Noarootsi rootslanna Aulepast (ja kuulsa Ätsve-Matsi sugulane) esimeseks töökohaks sai hoopis Vormsi Põhikool. Kaks aastat õpetas ta seal lastele vene keelt ja kehalist kasvatust, siis avanes taas võimalus kõrghariduse omandamiseks. 1976. oli esimene diplom taskus ja suunamine Kagu-Eestisse. Kanepisse. Aga see oli ikka alles algus. Et Aili vanem õde oli abiellunud ja elas Suure-Jaanis, Viljandimaal, kauples ta õelegi sinna pedagoogi koha. Moodsad ajad nõudsid uusi elukutseid ja Aili, kellele meeldis nii õppida kui õpetada, asus uuesti kooli. Seekord kaugõppes. 1981. a. sai temast psühholoog. Nüüd läks elu kirjuks. Aili rahulik närv ja juba tubli kogemus aitasid õigele teele kümneid ja kümneid käitumishäiretega rüblilikuid ja pirtsakaid piigasid.

Siis tuli puudus saksa keele õpetajast. Mis muud! Jälle vaadati Aili otsa. Ja Aili omandas kahe aastaga ka saksa keele õpetaja kutse! Juba kolmas diplom!

Niisugune pagas tegi Ailist lisaks igapäevasele tunniandjale veel Suure-Jaani Keskkooli õppealajuhataja.

Kiiresti möödusid töökad aastad. Nagu mujalgi, kahanes õpilaste

arv Suure-Jaaniski. Ametipalku arvestati veerandi koha viisi. Oma valitsus, kes pidi lisama riiklikule palgafondile tubli osa omalt poolt, laiutas käsi: Raha on, aga vähe! Lisaks hakkas Ailit vaevama seljavalu ja nii juhtuski, et Aili, kes oli 55 aastat elevusega oodanud 1. septembrit, jäi pensionile niipea, kui vanus lubas. Seljaoperatsioon õnnestus. Nüüd on Aili jälle terve ja tugev. Jaanuari lõpupäevadel, kui läksin Väikese Viigi äärde, kaamera kaelas, märkasin kaugel eemal, peegelsiledal jääl valges riides uisutajat, kelle professionaalne uisustiil andis märku asjatundjast. Kui uisutaja ligemale jõudis, tundsin ta ära – Aili loomulikult!

Eile istusime Ailiga kohvitassi taga ja kuulsin seda, mis eespool kirjas. Loomulikult on see väga lühike ülevaade ja pisike osa kuuldust. Jutu lõpuks ütlesin Ailile: „Kolmekordne kõrgem haridus! Nii-suguse pagasiga võiks presidendiks kandideerida! Sobivas eas pealegi!“

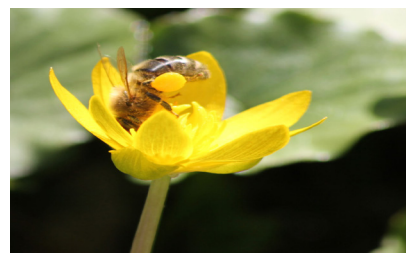
Aili naeris laginal ja sõnas: „Riigijuhiks ma kindlasti ei sooviksi. Aga pisut igav ju on. Heameelega aitaksin mõnd õpinguis mahajäänut. Olen ju jälle üks. Poeg juba ammu omal käel. Vanemad mullas. Elan oma lõbuks.“

Vitsippa *Anemone nemorosa*
Võsaülane

Blåsippa *Hepatica nobilis*
Harilik sinilill

Svalört *Ranunculus ficaria*
Kanakoole

Odensholm – en skärva i Östersjön

Lotta Odmar

*"Så länge jag lever, skall jag minnas en liten havsvik med solbelyst sandstrand, där små ilskna vågor krossas till skum bland lösryckt tång och glattslipade kalkstenar." Albert Engström**

Odensholm ligger inom Nuckö kommun utanför Estlands nordvästra kust, ca 7 km från fastlandet. Ön är 4,6 km lång och 1,3 km bred. Ytan är 483 ha. Öns högsta punkt ligger 8,2 m över havet.

Historia

Ön nämns i skrift redan på 1200-talet och anses ha ett äkta Odensnamn från vikingatid eller järnålder. Många legender är förknippade med ön och Oden, framför allt med Odens stain, ett flyttblock som bland annat antagits vara Odens gravsten. Enligt en annan sägen ska Oden en gång ha tömt sanden ur sin sko utanför Spithamns udde (Pöösaspea), och denna sand är Odensholm. Estlandssvenskarna kallade ön för Hälmen och Odensholmsborna själva använde ofta namnet Backan eller Vån back.

Ön har sannolikt varit bebodd åtminstone sedan 1200-talet. I princip har ön varit beboelig från Kristi födelse och framåt. Invånare på ön nämns första gången i ett dokument från 1436, och man kan av namnen utläsa att det rör sig om svenskar från sex olika gårdar.

Antalet gårdar som noteras i olika senare dokument varierar, ibland var de så många som nio. Under åren 1710-11 svepte pesten över Estland och drabbade Odensholm hårt då en stor del av öns befolkning rycktes bort. Ett par av de tidigare gårdarna blev öde. Vid slutet av 1700-talet utgjordes befolkningen av sju familjer - boende på gårdarna Brus, Greis, Erkas, Marks, Niggors, Nibondas och Stavas - de familjer som kom att leva kvar fram till andra världskriget.

Bien (byn) var en klungby som låg ca 1 km nordväst om kapellet. Enligt den lokala traditionen har byn från början haft ett annat, mer höglänt läge vid vad som kallas Galsvebackan, norr om kapellet i närheten av Lihlhamne, som numera genom landhöjningen blivit en insjö men i äldre tid var en väl skyddad hamn.

Odensholm har troligen i äldre tid haft ett eller flera efter varandra byggda kapell i trä ungefär där Jesu Kapellruin nu ligger. Jesu kapell byggdes år 1765-1766 av kalksten från ön. Det hade måtten 12 x 7 meter med ett 10 meter högt torn, som syntes vida över havet. Kyrkogårdsporten var byggd av ekstockar från ett gammalt vrak. Bysten, föreställande Martin Luther, satt ovanför

porten och var en galjonsbild som bärgats 1852 från ett sjunket brittiskt fartyg. Genom sitt läge vid sjövägen från öst till väst kom ön tidigt att spela en roll för sjöfarten. Holmborna lotsade fartyg öster- och söderut längs Estlands kuster. Den första fyren tändes år 1765 och 1850 färdigställdes den fyr av sten som stod kvar till 1941 då den förstördes fullständigt av de retire-rande sovjetiska trupperna. Fyren och kapellet utgjorde under lång tid viktiga sjömärken. På ön fanns också från 1800-talets senare del en sjöräddningsstation, med en räddningsbåt av typen six-oar whaler, som bemannades av holmborna. Flera repliker av sådana räddningsbåtar har det sista året byggts i Hapsal och ett exemplar finns numera vid det estniska sjöfartsmuseet.

Fiske på Odensholm
Foto: EFA

Fiske, lotsning, jordbruk och bärning av vrakgods var näringar för holmborna. De jagade också säl och sjöfågel. Man fiskade torsk, strömming, vassbuk, flundra och gädda som man sedan sålde i Hapsal (Haapsalu) eller under senare tid i Reval (Tallinn). Genom att ha flera utkomstmöjligheter hade holmborna en relativt hög levnadsstandard. Johannes Erkas (1882-1956) lär har sagt redan i början av 1900-talet att ”Då kunde man leva hur man ville och inte hur man kunde”, vilket kunde tyckas ovanligt för ett fiskesamhälle under denna tid.

Genom Drottning Kristinas privilegiebrev från 1650 fastställdes Odensholmbornas besittningsrätt till sin ö och sin rätt som ”fria svenskar”. Ända fram till sista tiden lyckades holmborna bevara sin frihet och uråldriga sedvanerätt med hjälp av privilegiebrevet. Ön var otillgänglig och holmborna hade inga betydande förpliktelser till öns ägare, som under lång tid var godset Nihove (Uuemõisa) vid Hapsal. Holmborna var fria och stolta människor, som kände en stark identifikation med sin ö. De levde i ett jämlikt ö-samhälle där man skötte och samordnade vissa sysslor och frågor gemensamt.

Odensholmsborna tvångsevakuerades i juni 1940 som en följd av de krav på baser som Sovjet krävde i Estland hösten 1939. Sovjet byggde upp en stor militärbas på Odensholm med långskjutande kanoner, som tillsammans med motsvarande i Hangö skulle kunna kontrollera inloppet till Finska Viken. I samband med evakueringen genomfördes en etnologisk expedition från Eesti Rahva Muuseum till ön, där många bilder togs, bebyggelsen dokumenterades och föremål togs tillvara, något som idag innebär att åtminstone fragment av öns kulturarv bevarats. Ön

var sedan stridszon, när de tyska trupperna erövrade Estland hösten 1941. Några av de yngre manliga invånarna blev, i strid mot folkrätten, mobiliserade till Röda Armén och flera av dem försvann för alltid. Under 1942 blev det möjligt för de återstående holmborna att återvända till sin ö under den tyska ockupationen, men där rådde stor förödelse. Sommaren 1943 började de första grupperna holmbor fly över till Sverige och våren 1944 flydde de sista. Efter kriget, under den andra sovjetockupationen från hösten 1944 och ända till i början av 1990-talet, hade sovjetmilitären bland annat en signalspaningsstation på ön för övervakning av det centrala östersjöområdet.

Odensholms byalag

Då Odensholmsborna fick återvända till sin ö 1991 fanns i Bien endast två byggnader kvar, rian till Marksgården och Erkasgårdens ladugård. Jesu kapell var en ruin, men tornet fanns kvar utan sin tornhuv. Redan 1992 ansökte Odensholmsborna gemensamt till Länsstyrelsen i Hapsal om att

Jesu kapell Foto: EFA

återfå ägande-/besittningsrätten till Odensholm. För att samordna de sju familjernas angelägenheter bildades Odensholms Byalag 1993 på initiativ av Valter Erkas. Ansökan om att återfå gårdarna avslogs på länsnivå med motiveringen att man haft sedvanerätt men inte äganderätt till ön. Vid friköpen på 1890-talet eller vid jordreformen 1919 kunde inte, eller ville inte, holmborna friköpa sina gårdar som de brukat i generationer. De hävdade i stället fortfarande sin uråldriga sedvanerätt till gårdarna. Efter återkomsten satte Odensholmsborna upp gravstenar, inhägnade gravgården invid ruinen av Jesu kapell och uppförde en klockstapel intill under åren 1992-1994.

Byalaget består idag av holmbor med sina anhöriga och ättlingar och av personer med särskilt intresse för ön.

Byalaget arbetar idag för att bevara och sprida kunskapen om den gamla kulturen och om vår härkomst och delge det till sentida ättlingar, verkar för delaktighet i och inflytande över Odensholms utveckling samt planerar och genomför olika gemensamma projekt. Byalagets hemsida: www.odensholm.se

Bevarande av Jesu Kapell

Kapellet och gravgården ägs av Nuckö kommun. År 2006 startade projektet för bevarande av Jesu Kapell, under ledning av byalagets ordförande Saga Adolfsson, från Erkas familj. Projektledare är Lea Täheväli Stroh som är expert på byggnadsvård. Byalaget mottog en donation från professor Göran Hoppe som en grundplåt till projektet som sedan har finansierats med hjälp av medel från Konung Gustaf VI Adolfs fond för svensk kultur, Kungliga Patriotiska säll-

skapet, Nuckö kommun och genom privata donationer. Under somrarna 2007-2012 har ett antal talkon genomförts av byalaget med deltagare både från Sverige och Estland. Den lyckade restaureringen av kyrkomurarna och kapelltornet har utförts av företaget OÜ Säästvad Ehituslahendused under åren 2008-2012. Företaget OÜ Rändmeister projekterade och satte upp tornets rostfria skyddstak 2009. På försommaren 2012 blev konserveringen av kapellruinen klar och i augusti 2012 högtidlighölls denna i närvaro av ett hundratal personer. Vi fortsätter nu arbetet med att rekonstruera kyrkogården och att bygga upp hela kyrkogårdsmuren igen, nu dock med kalksten eftersom det inte längre finns någon mer

Restaurering av kapellet

Foto: Lea Stroh

hållbar sten kvar på ön. På längre sikt finns planer på att möjliggöra för holmborna att slippa tälta när de vistas på sin ö, och att söka åter skapa en traditionell gårdsmiljö.

Jesu kapell och gravgård är nu skyddade som kulturminnesmärken.

Natur

Det traditionella kulturlandskapet finns inte längre kvar på Odensholm. Först genom den sovjetiska militärbasens uppbyggnad, sedan genom de strider som ägde rum här 1941-42 och därefter genom avsaknaden av skötsel under sovjettiden med en kraftig igenväxning, har det successivt förötts. År 1996 grundades Odensholms landskapsreservat

av Estlands regering, med syftet att skydda öns sällsynta geologiska värden, växtvärld samt häcknings- och rastplatser för fåglar. En landskapsskyddsplan är upprättad av det Estniska Miljöministeriet för att skydda och förvalta naturen på ön och det kulturhistoriska arvet.

Ön är en upphöjning av den 1 200 km långa ordoviciska eller baltiska kalkstensklinten som löper under vattnet från Öland genom hela Östersjön fram till Odensholm, och därefter ända bort till sjön Ladoga i Ryssland. Klinten som kantar Odensholms nordspets är som högst vid fyren (6 meter) och den blir sedan lägre mot sydost. Odensholm kan beräknas ha stigit upp ur havet ungefär 700 f.Kr.

Geologiska sevärdheter är klintkusten, strandvallarna och fossiler. På Odensholm och i havet omkring finns också en speciell form av svartbrun sten som kallas breccia. Denna uppkom vid ett meteoritnedslag för 535 miljoner år sedan då Nygrund (Neugrundkratern) skapades, och som ligger ca 7 km nordost om ön. Den största brecciaklippan är Skarvan som ligger på grunt vatten i havet vid den sydvästra kusten. Nedanför klinten kan man vid lågvatten se "Odensholms krokodiler" som är egenartat formade ådror av breccia i kalkstenen.

På Odensholm växer 29 skyddade växtarter och man kan hitta många olika orkidéarter. Nära fyren vid klinten växer den fridlysta växten dansk skörbjuggsört, vars enda andra förekomstställe i Estland är Vilsandi nationalpark.

Odensholm ligger längs den ostatlantiska flyttvägen för sjöfåglar. Till exempel passerar minst 20 % av alla arktiska sjöfåglar området mellan Spit-

hams udde och över Odensholm. I öns kustvatten övervintrar många alfåglar (upp till 100 000 fåglar). Uppemot 90 olika fågelarter häckar på ön. Under senare år har många tranor setts på ön under sommaren. På Sanna Sia (sydvästra kusten) finns under sommaren många olika arter av vadarfåglar.

Odensholm idag

Aili och Uno Bergström flyttade till ön 2001 för att bedriva fårskötsel. Uno är son till ormsöbon Johan Bergström, som var mobiliserad till Röda Armén och blev kvar i Estland. Paret kom till ön som verkliga pionjärer och startade från grunden att bygga upp sin verksamhet och sitt liv på ön. Fåren köptes in av stiftelsen SA Osmussaare Fond - SOF, som är grundad för att skydda den naturliga miljön och det kulturhistoriska landskapet på Odensholm. Fåren är mestadels av isländsk ras och det finns nu också drygt ett tjugotal djur av skotsk högländsboskap. Djuren går fritt på ön för att hålla Odensholms landskap öppet. Numera finns 4 bofasta invånare på ön, som också sköter transporter på ön, under-

Orkidéer i Djupdaln

Foto: Jan Odmar

håll, tillsyn, och har en modern båt för sjötransporter. Odensholm har blivit ett populärt turistmål sommartid och det är möjligt att ta sig till ön dagligen från Dermann med olika båtförbindelser.

Att skydda de naturvärden som Odensholms landskapsreservat är inrättat för är viktigt, likväl som att återställa en del av det forna

kulturlandskapet och bevara öns historia och kultur. Byalaget hoppas att det skall bli möjligt att på by-området genomföra skonsamma arkeologiska undersökningar för att litet mer kunna klarlägga öns historia i äldre tid, samt, som sagt, att kunna återskapa en traditionell odensholmsk gårdsmiljö.

(Min Pappa Gottfrid Erkas, 1924-2009, växte upp på Odensholm och flydde i februari 1944 från Odensholm, via Finland, till Sverige)

* Citat från: Engström, Albert, 1953, *Mitt liv och leverne*, Albert Bonniers Förlag, s.119

Får vid Västlekreken, Sanna sia
Foton: Jan Odmar

Mörkbukig prutgås vid Västleskåtan, Sanna sia

Sommarprogram/Suveürituste kava

Rågö/ Pakri saared

26-27 juli Rågödagarna/Pakri päevad

26 juli En safari på Lilla Rågö./Safari Väike-Pakril.

27 juli kl. 12.00 Gudstjänst på Stora Rågö. Officianter Patrik Göransson, S:t Mikael's församling och Annika Laats, Kors/Risti församling./Jumalateenistus Suur-Pakril. Teenivad Patrik Göransson Rootsi-Mihkli ja Annika Laats Risti kogudusest.

Ormsö/Vormsi

28 juli Byvandring i Förby eller Borrby./ Matk Förbys või Borrby

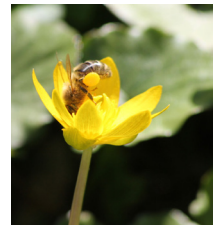
Kl 23.00 Midnattsmässa/Kesköömissa

28-29 juli Olofsdagarna. Under dessa dagar sker de flesta Hemvänderaktiviteterna på ön. Samvaro på Hembygdsgården efter högmässan./Olavipäevad. Olavipäevade ajal toimub enamik saare kojutule kupäevade üritusi. Pärast jumalateenistust koosviibimine Sviby Kodukandimuuseumis.

21-24 augusti Hiiu Kandle festival på Ormsö/ Hiiu Kandle festival Vormsis

Klottorp/ Suur-Nõmmküla

2 augusti kl. 12.00 Byträff i Klottorp. Föredrag och byvandring./Suur-Nõmmküla kokkutulek. Ettekanded ja jalutuskäik külas.

Osmussaar - killuke maad Läänemeres

Lotta Odmar

*"See tilluke merelaht koos päikeselise liivarannaga, kus väikesed vihased lained lahtirebitud adru ja siledaks lihvunud paekivide vahel vahuks pudenevad, jääb mulle elu lõpuni meelde." Albert Engström**

Osmussaar asub Eesti looderannikul Noarootsi vallas, mandrist ligikaudu 7 km kaugusel. Saar on 4,6 km pikk ja 1,3 km lai, pindala 483 ha. Saare kõrgeim punkt asub 8,2 m üle merepinna.

Ajalugu

Saart mainitakse kirjasõnas juba 13. sajandil ning selle ehtsat Odiini-tüvelist nime (rts.k. Odenholm) peetakse pärinevaks viikingi- või rauaajast. Saare ja Odiniga on seotud mitmeid legende. Odiini kiviks kutsutavat rändrahnu (Odens stain) peetakse muuseas Odini hauakiviks. Teise muis-tendi järgi olevat Odin Põõsas-pea neeme lähedal oma kingast liiva välja valanud ja Osmussaar see liiv ongi. Rannarootslased kutsusid saart nimega Hålmen ja osmussaarlased ise kasutasid sageli nime Backan või Vån back.

Tõenäoliselt pärineb saare asustus 13. sajandist. Põhimõtteliselt oli saar elamiskõlblik juba Kristuse sünni paiku. Saare elanikke mainitakse esmakordselt ühes 1436. aasta ürikus ning nimedest võib välja lugeda, et tegemist on kuues talus elavate rootslastega. Hilisemates dokumentides talude arv varieerub, mõnikord on neid koguni üheksa. 1710. -11. aastal möllas Eestis katk,

mis tabas rängalt ka Osmussaart, viies endaga kaasa suure osa saare elanikest. Mõned varasematest taludest jäidki tühjaks. 18. sajandi lõpul koosnes elanikkond seitsmest perekonnast, kes elasid Brusi, Greisa, Erkase, Marksa, Niggorsa, Nibondase ja Stavase taludes ja jäid saarele kuni Teise maailmasõjani.

Saare ainus küla Bien kujutas endast kabelist u 1 km loodes asuvat sumbküla. Kohaliku pärimuse järgi asunud küla algselt Galsvebackan-il (kõrgendikul kabelist põhja pool Lihlhamne lähedal, mis oli vanemal ajal hästikaitsitud sadam, kuid muutunud praegu maatõusu tulemusel järveks).

Osmussaare praeguse kabelivare läheduses on varasemal ajal olnud üks või mitu eri aegadel ehitatud puukabelit. Jeesuse kabel ehitati 1765.-66. a. saare paekivist. Koos kaugele üle mere paistva 10-meetrise torniga olid selle mõõtmed 12x7 meetrit. Surnuaia värav

oli ehitatud vana laevavraki tam-mepalkidest. Värava kohal asunud Martin Lutheri büst oli käilakuju, mis toodi 1852. aastal uppunud Briti laevalt. Asukoha tõttu ida-läänesuunalise meretee ääres mängis saar meresõidu seisukohalt juba ammu tähtsat rolli. Saare elanikud lootsid laevu piki Eesti rannikut itta ja lõunasse. Esimese tuletorni tuli süüdati 1765. aastal ning 1850. aastal valmis kivist majakas, mis püsis 1941. aastani, mil taganevad Nõukogude väed selle täielikult hävitasid. Majakas ja kabel olid pikka aega tähtsateks meremärkideks. 19. sajandi teisest poolest oli saarel ka merepäästejaam six-oar whaler-tüüpi päästepaadiga, mille meeskonnaks olid osmussaarlased. Haapsalus on viimasel aastal ehitatud mitu selliste päästepaatide koopiat ja üks eksemplar asub praegu Eesti Meremuuseumis.

Nibondas Rigård 1932

Nibondase talu rehi 1932

Foto: EFA

Osmussaarlaste elatusaladeks olid kalapüük, lootsimine, põllumajandus ja hukkunud laevade päästmine. Nad küttisid ka hülgeid ja merelinde. Püüti turska, räime, kilu, lesta ja haugi, mis müüdi Haapsallu ja hiljem ka Tallinnasse. Mitme äraelamisvõimaluse tõttu oli osmussaarlaste elatustase üsna kõrge. Johannes Erkas (1882-1956) olevat juba eelmise sajandi alguses öelnud, et "siis elati nagu taheti ja mitte nii nagu saadi", mida võis pidada tollase kaluriühiskonna kohta tavatuks.

Kuninganna Kristiina 1650. aasta privileegikirjaga kinnitati osmussaarlaste valdusõigus saarele ning nende kui "vabade rootslaste" õigused. Privileegikirja abil suutsid saare elanikud säilitada oma vabaduse ja iidse tavaõiguse kuni viimase ajani. Saar oli ligipääsmatu ja olulisi kohustusi saare elanikel selle omaniku, Uuemõisa mõisa ees ei olnud. Osmussaarlastel olid vaba ja uhke rahvas, kes tundis oma saarega tugevat ühtekuuluvust. Nad elasid võrdsete saareelanike ühiskonnas, kus teatud tegevusi korraldati ja küsimusi lahendati ühiselt.

1939. aasta sügisel nõudis Nõukogude Liit omale Eestis sõjaväebaase, mille tulemusel osmussaarlastel 1940. aasta juunis sundevakueeriti. Nõukogude Liit rajas saarel suure sõjaväebaasi kaugelaskerahuritega, mis oleks koos Hankos paiknevatega suutnud kontrollida Soome lahe sissepääsu. Seoses evakueerimisega korraldas Eesti Rahva Muuseum saarele etnograafilise ekspeditsiooni, mille käigus tehti palju fotosid, dokumenteeriti hooneid ja koguti esemeid, mis tänapäeva seisukohalt tähendab vähemalt osa saare kultuuripärandi säilimist. Pärast Eesti vallutamist Saksa vägede poolt 1941. aasta sügisel oli saar lahingute alaks. Mõned nooremad

meessoost elanikud mobiliseeriti rahvusvahelise õiguse vastaselt Punaarmeesse ja mitmed jäidki kadunuks. Saksa okupatsiooni ajal, 1942. aastal võisid allesjäänud osmussaarlastel oma saarele, kus oli toimunud suur hävitustöö, tagasi pöörduda. 1943. aasta suvel hakkasid esimesed saare elanike grupid Rootsi põgenema ja 1944. aasta kevadel põgenesid viimased. Pärast sõda, teise Nõukogude okupatsiooni ajal 1944. aasta sügisest kuni 1990. aastate alguseni pidas Nõukogude sõjavägi Läänemere keskosa jälgimiseks saarel radarijaama.

Osmussaare Külaühing

Kui osmussaarlastel 1991. aastal saarele tagasi lubati, oli külast alles vaid kaks hoonet - Marksa talu rehi ja Erkase talu laut. Jeesuse kabel oli varemetes, kuid torn oli alles, kuigi ilma katusega. Saare omandi-/kasutusõiguse taastamiseks esitasid osmussaarlastel juba 1992. aastal Läänemaa maavalitsusele ühistootluse. Seitsme perekonna asjade koordineerimiseks loodi Valter Erkase algatusel 1993. aastal Osmussaare Külaühing. Maavalitsus jättis talude tagastamise taotluse rahuldumata põhjendusel, et saarele oli küll tava-, kuid mitte omandiõigus. 1890. aastate talude väljaostmisel või 1919. aasta maa-reformi käigus ei suutnud või ei tahtnud osmussaarlastel oma sajandeid kasutatud talusid välja osta, väites, et neil on taludele igivana tavaõigus. Pärast tagasitulekut püstitasid osmussaarlastel 1992.-1994. a. Jeesuse kabeli varemete juures hauakive, ehitasid surnuaia ümber tara ja rajasid kellatorni.

Tänasesse külaühingusse kuuluvad endised saare elanikud, nende lähedased ja sugulased ning saare ajaloost ja tänapäevast huvituvad isikud.

Ühingu eesmärgiks on säilitada ja levitada teadmisi vanast kultuurist ja meie päritolust ning tutvustada seda noorematele, osaleda Osmussaare arengus ja mõjutada seda ning planeerida ja teostada erinevaid ühisprojekte. Külaühingu koduleht: www.odensholm.se

Jeesuse kabeli taastamine

Kabel ja surnuaed kuuluvad Noarootsi vallale. 2006. aastal algatas külaühingu juht, Erkase perekonnast pärit Saga Adolfsson Jeesuse kabeli taastamise. Projekti juhib ehitusmällestiste ekspert Lea Täheväli Stroh. Projekti alustuseks sai külaühing annetuse professor Göran Hoppelt. Hiljem on seda rahastanud Kuningas Gustaf VI Adolfi Rootsi kultuuri fond ja Rootsi Kuninglik Patriootlik Selts, Noarootsi vald ja eraisikud. 2007.-2012. aasta suvel on külaühing korraldanud mitmeid talguid koos osavõtjatega nii Rootsist kui Eestist. Kirikumüürid ja kabelitorni restaureeris aastatel 2008-2012 OÜ Säätvad Ehituslahendused. 2009. aastal projekteeris ja paigaldas ettevõtte OÜ Rändmeister tornile roostevaba katuse. 2012. aasta varasuveks oli kabelivare konserveerimine lõppenud ja 2012. aasta augustis tähistati seda sadakonna inimese osavõtul. Töö jätkub kalmistu taastamise ja surnuaia müüri ülesehitamisega, milleks seekord kasutatakse paekivi, kuna muid vastupidavaid kive saarel enam ei ole. Kaugemas tulevikus on plaanis luua saarel viibivatele osmussaarlastele majutusvõimalus ja taastada traditsiooniline talukeskkond

Jeesuse kabel ja kalmistu on nüüdsest kultuurimällestised.

Loodus

Traditsioonilist kultuurmaastikku Osmussaarel enam ei ole. Nõukogude sõjaväebaasi rajamise, 1941.-42. aasta lahingute ja hilisema hoolduse puudumisest tingitud kinnikasvamise käigus on see hävinenud. 1996. aastal asutas Eesti valitsus saare haruldaste geoloogiliste väärtuste, taimestiku ning lindude pesitsus- ja peatuspaikade kaitseks Osmussaare maastikukaitseala. Saare looduse ja kultuuripärandi kaitseks ja haldamiseks on Eesti Keskkonnaministeerium koostanud maastikukaitse kava.

Saar kujutab endast 1200 km pikkusel ordoviitsiumi ehk Balti klindil asuvat kõrgendikku; klint ise kulgeb Läänemere all Ölandist Osmussaareni ja sealt kuni Venemaal asuva Laadoga järveni. Osmussaare põhjatippu ääristav pank on kõige kõrgem tuletorni juures (6 meetrit) ning muutub kirde suunas madalamaks. Arvestuste järgi tõusis Osmussaar merest u 700. aastal e.Kr.

Saare geoloogilisteks vaatamisväärsusteks on pankrannik, klibuvallid ja fossiilid. Osmussaarel ja selle ümbruskonna meres leidub ka erilist mustjaspruunikat kivimit, mida kutsutakse bretšaks.

See tekkis 535 miljonit aastat tagasi toimunud meteoriidiplahvatuse tagajärjel, mille käigus tekkis saarest u 7 km idas asuv Neugrundi madal (Nygrund). Suurim bretšarahn on Skarvan, mis asub edelaranniku lähedal madalasvees. Pankranniku all võib madala veeseisu ajal näha nn Osmussaare krokodille - omapäraselt paekivisse vormunud bretšasooni.

Osmussaarel kasvab 29 kaitsealust taimeliiki ja seal võib leida palju erinevaid orhideeliike. Panga lähedal asuva tuletorni juures kasvab looduskaitsealune taani merisalat, mida esineb Eestis veel vaid Vilsandi rahvuspargis.

Osmussaar paikneb merelindude Ida-Atlantilise rändetee ääres. Põõsaspea neeme ja Osmussaare vahelist ala läbib vähemalt 20% kõikidest arktilistest merelindudest. Saare rannikuvetes talvitub palju aule (kuni 100 000 lindu).

Saarel pesitseb kuni 90 erinevat linnuliiki. Viimastel aastatel on saarel nähtud arvukalt sookurgi. Edelarannikul (Såna Sia) on suvisel ajal palju kurvitsalisi.

Osmussaar täna

2001. aastal kolisid Aili ja Uno Bergström saarele lambaid kasvatama. Uno isa on vormsilane Johan

Bergström, kes mobiliseeriti Punaarmeele ja jäi Eestisse. Paar saabus saarele tõeliste pioneeridena ja alustas oma tegevust ja elu nullist. Lambad osteti Osmussaare looduskeskkonna ja kultuurmaastiku kaitseks loodud sihtasutuselt Osmussaare Fond - SOF. Lambad on enamuses islandi tõugu, nüüdseks on saarel ka ligi 20 šoti mägiveist. Hoidmaks Osmussaare maastiku avatuna, on loomad vabapidamisel. Praegu on saarel neli püsielanikku, kes hoolitsevad ka saare transpordi ja korralduse eest ning kelle käsutuses on moodne paat. Osmussaarest on saanud populaarne suveturismi sihtkoht ning eri paadiühenduste abil võib Dirhamist Osmussaarele sõita iga päev.

Tähtsal kohal on loodusväärtuste kaitse, milleks Osmussaare maastikukaitseala on loodud, endise kultuurmaastiku osaline taastamine ning saare ajaloo ja kultuuri säilitamine. Uurimaks saare vanemat ajalugu ning nagu öeldud, taastamaks traditsioonilist Osmussaare talukeskkonda, loodab külaühing korraldada küla piirkonnas arheoloogilised uuringud.

(Minu isa Gottfrid Erkas (1924-2009) kasvas üles Osmussaarel ja põgenes sealt 1944. aasta veebruaris Soome kaudu Rootsi)

Ormsö blod/Vormsi veri MTÜ

21 juni klockan 20.00 Midsommarfirande i Diby.
Musik och tävlingar utlovas.

Korraldab 21. juunil Dibys Jaaniõhtu, algusega kl.20. Muusika ja rahvalikud mängud!

Välkomna!/Tere tulemast!

Anders Ljunggren, ny ambassadör för Sverige i Estland

Margareta Hammerman

Efter att snart ha varit på posten som ny ambassadör i Estland i ett halvår, känner sig Anders Ljunggren och hans hustru Barbro redan hemmastadda i Tallinn. Barbro är finlandssvenska och talar finska, vilket man kan klara sig bra med i Tallinn och Anders håller som bästa på att lära sig estniska.

Anders Ljunggren berättar att han var i Estland i slutet på 80-talet och om man jämför hur det är idag så har Estland genomgått en fantastisk stor förändring, idag känner man sig lika trygg som hemma i Stockholm och brottsligheten har minskat i samma takt som välståndet har ökat. Då förekom öppet svart handel på gatorna, prostitutionen och kriminaliteten var stor, det ser man nästan aldrig längre i Tallinn. Nu finns det ett stort utbud av varor i affärerna om man jämför med sovjettiden och de första åren under 1990-talet då man såg långa köer utanför affärerna om det alls fanns något att köpa, nu saknas ingenting för den som har råd att köpa.

Ända sedan tolvårsåldern har Anders Ljunggren varit intresserad av Estland, då han hade en lärare i skolan som hade varit radiotelegrafist i handelsflottan. ”Denne var en hängiven radioamatör och han lärde oss att ”DX:a” och vi lyssnade på propagandasändningarna från Tallinn, Riga och Vilnius som var på svenska. Samtidigt fick vi en lektion om Sovjets ockupation av de baltiska länderna och om Andra världskriget. I kartboken fanns inte ens de här länderna utan allt var en enda grå fläck där det stod Sovjetunionen.”

Ett annat stort intryck gjorde det lilla häftet om Gammalsvenskby som han lånade på biblioteket i Eksjö under gymnasietiden. Han minns ännu särskilt beskrivningen om Dagöböndernas strapatser när de vandrade till södra Ukraina och bara hälften kom fram.

Anders Ljunggren utbildade sig till journalist, blev politiskt intresserad och Centerpartiet blev det parti som passade honom bäst. Han fick jobb som journalist inom Centerpressens Nyhetsbyrå och skrev för deras, vid den här tiden, trettioalets landsortstidningar.

”Jag fick som journalist följa med dåvarande miljöministern Birgitta Dahl på besök i Baltikum i september 1989 och byggde då upp kontakter i de tre länderna, som sedan blev ömsesidigt värdefulla. Under tiden som journalist i Centerpressens Nyhetsbyrå besökte jag Estland ett flertal gånger och en gång kom jag iväg utan visum, lite nervöst var det när jag skulle hem igen utan visum, då vi reste via S:t Petersburg, men det gick bra, mitt pass blev inte granskat så noga av kontrollanten.”

1992 var Anders Ljunggren statsekreterare i Bildtregeringen med ansvar för det Nordiska samarbetet och Nordiska ministerrådets styrelse och 1993 blev Sverige ordförandeland för Nordiska ministerrådet och han blev ordförande och ledde utredningen om informationskontoren i de baltiska länderna. De blev kvar och än i dag har Nordiska ministerrådet fortfarande kontor i de tre baltiska länderna och

Vår man i Tallinn - ambassadör Anders Ljunggren

Foto: Margareta Hammerman

nordvästra Ryssland (S:t Petersburg). I Estland har ministerrådet även ett avdelningskontor i Tartu.

Hur ser då ambassadören på ”svenskheten” i Estland idag?

”Sverige och svenskarna är väl sedda och det finns ett stort inslag av svenskhet här i landet. Vid den senaste folkräkningen var det 14 000 personer som anser att de talade svenska, mer än 1 % av befolkningen! Det finns 330 svenska medborgare bosatta permanent i landet förutom ättlingar till den historiska svenska minoriteten som tros vara cirka 1 000 personer idag. Det finns 1 600 svenska företag i Estland för närvarande varav Ericson är störst. Ericson har stor betydelse i Estland eftersom man är den största arbetsgivaren och de har sin största fabrik i världen just här i Tallinn i Lasnamäe. Bankerna domineras helt av de tre största svenska bankerna – Swedbank, SEB och Nordea. Telia hade en stor och viktig roll när Estland blev fritt och har en stor del i att Estland sen blev ledande i utvecklingen inom IT sektorn. I stort sett i hela Tallinn kan man surfa gratis trådlöst med Wi-Fi och hela Estland har nu ett utbyggt 4 G-nät.

Den historiska svenska minoritetens Kulturråd är förstärkt en viktig kontaktyta för ambassaden såväl som Svenska Handelskammare i Tallinn, Svenska S:t Mikaelsskyrkan, Aibolands museum, Nuckö gymnasium och Gustav Adolfs-gymnasiet osv. En viktig fråga för ambassaden är hur vi kan stötta det svenska språket i Estland när det nu finns så många som talar svenska och många som vill lära sig svenska”, menar ambassadör Ljunggren.

”Vi har ett omfattande och djupt samarbete idag men jag hoppas vi kan göra mera. Jag skulle vilja att vi kunde bygga upp en bilateral kulturfond mellan Sverige och Estland, liknande de bilaterala nordiska kulturfonderna som vi har med, t ex Kulturfonden för Sverige–Finland, Svensk-Norska samarbetsfonden, Svensk-Danska Kulturfonden m.fl. vars ändamål skulle vara att stödja det kulturella utbytet, främja gemenskapen och i denna fond skulle det också finnas möjligheter att ge stöd till skolor som undervisar i svenska. Om Sverige idag skulle kunna stötta språkundervisningen i svenska som man gjorde i mitten på 1930-talet, då man stöttade det svenska gymnasiet i Hapsal med

Anders Ljunggren

Född 1951.

Gift med Barbro Allardt Ljunggren, de har tre vuxna barn

Utbildad journalist

Ordförande i Centerpartiets ungdomsförbund under 1970-talet.

Politisk sakkunnig på Industridepartementet 1981-82

Statsekreterare för nordiskt samarbete under Bildtregeringen 1991-94

Sambandsman i Finansdepartementet 1995-98

Sekreterare i den parlamentariska utredningen om demokratins framtid i Sverige 1998-2000

Generalsekreterare i Föreningen Norden, Fonddirektör för de bilaterala nordiska kulturfonderna i Sverige samt ordförande i Folkbildningsrådet 2000-2006

Minister på Sveriges ambassad i Helsingfors 2006 – 2009

Sveriges ambassadör på Island 2009-2013

Sveriges ambassadör i Estland 2013 -

en lärartjänst i svenska vet jag inte, det är en fråga som jag ber att få återkomma till. Estland har två stora utmaningar framför sig. Den ena är att vända det negativa befolkningstalet. Estlands befolkning minskar med många tusen om året genom utflyttning och det föds för lite barn. Nu har man dubblat barnbidraget och satsar mera på förskolor och daghem så inte det ska vara ekonomiska hinder som gör att man inte att

skaffar barn. Den andra frågan är medierna. Folket i Estland lever i dag i två olika medievärldar, den estniska och den ryska: många ryskspråkiga får hela sin världsbild från de ryska medierna.”

Vi tackar för samtalet och önskar ambassadör Ljunggren och hans fru Barbro fortsatta intressanta och inspirerande år som ambassadörer för Sverige i Estland.

S:t Mikaelsskyrkan/Tallinna Rootsi-Mihkli kirik

13 juli klockan 17.00 Kyrkogårdsgudstjänst i Vilivalla/Jumalateenistus Vilivalla kalmistul

20 juli Kyrkodag på Nargö. För mer information ring kyrkans kansli på telefon +372 6441938/Naissaare kirikupäev. Lisainfo koguduse kantseleist telefonil 6441938.

27 juli Kyrkodag på Stora Rågö. Rågöföreningen ordnar transport./Suur-Pakri kirikupäev. Transpordi korraldab Pakri ühing.

28 juli klockan 23.00 Midnattsmässa Ormsö kyrka./Kesköömissa kl 23.00 Vormsi kirikus.

29 juli klockan 11.00 Högmässa.S:t Olofsdagarna på Ormsö/Jumalateenistus kl 11.00. Olavipäevad Vormsis.

21 september klockan 12.00 Gudstjänst till minne av flykten 1944./ 1944. aasta põgenemise mälestusjumalateenistus. Se separat program på sidan 35./Vt eraldi ajakava lk.35

15 juni – 15 augusti Sommarkyrkan och estlandssvenska kyrkomuseet är öppna måndag till fredag klockan 11.00 - 15.00./Suvekirik ja Eestirootslaste kirikumuseum on avatud esmaspäevast reedeni kl 11–15.

Välkomna!//Tere tulemast!

Anders Ljunggren, uus Rootsi suursaadik Eestis

Margareta Hammerman

Pärast pea pooleaastast tegutsemist uue suursaadikuna tunnevad Anders Ljunggren ja tema abikaasa Barbro end juba koduselt. Barbro on soomerootslane ja räägib soome keelt, millega saab Tallinnas hästi hakkama, Anders tegeleb eesti keele õppimisega.

Anders Ljunggren ütleb, et oli Eestis 1980. aastate lõpus ja toonasega võrreldes on Eesti fantastiliselt arenenud. Täna võib siin tunda end sama turvaliselt kui Stockholmis ja kuritegevus on vähenenud koos heaolu tõusuga. Siis käis tänavatel avalik hangeldamine, õitses prostitutsioon ja kuritegevus. Nüüd seda Tallinnas peaaegu ei näegi. Poed on võrreldes Nõukogude aja ja 1990. aastate algusega kaupa täis. Siis olid kaupluste ees pikad järjekorrad (kui üldse midagi osta oli), praegu on selle jaoks, kes osta jaksab, kõik olemas.

Anders Ljunggreni Eesti-huvi pärineb ajast, mil ta oli 12-aastane. Üks tema õpetajatest oli olnud kaubalaevastiku raadiotelegrafist. „Ta oli entusiastlik raadioamatöör ja õpetas meile DX-kuulamist ja me kuulasime Tallinna, Riia ja Vilniuse pealt rootsikeelseid propagandasäateid. Samal ajal räägiti koolis Baltimaade okupeerimisest Nõukogude Liidu poolt ja Teisest maailmasõjast. Neid maid polnud isegi atlases, Nõukogude Liidu kohal oli üksainus suur hall laik.”

Teise sügava mulje jättis talle gümnaasiumiajal Eksjö raamatukogust laenatud brošüür Gam-malsvenskbyst. Kirjeldus Hiiumaa talupoegade vintsutustest teel Lõu-

na-Ukrainasse, kuhu kohale jõudis vaid pool, on tal siiani meeles.

Anders Ljunggren õppis ajakirjanikuks, hakkas huvituma poliitikast ja leidis enda jaoks kõige sobivama erakonna Rootsi Keskparteis. Ta asus tööle Rootsi liberaalsete ajalehtede uudistebüroosse ja saatis ajakirjanikuna kaastöid ligi kolmekümnele maakonnalehele.

„1989. aasta septembris osalesin ajakirjanikuna tollase keskkonnaministri Birgitta Dahli visiidil Baltikumi ja lõin seal kontaktid, mis olid hiljem mitmepoolselt kasulikud. Uudistebüroos töötades külastasin Eestit palju kordi ja läksin ühel korral ilma viisata, olin tagasi sõites veidi närvis, kuna sõitsime Peterburi kaudu, kuid kõik läks hästi, minu passi väga hoolikalt ei uuritud.”

1992. aastal oli Anders Ljunggren Carl Bildti valitsuse riigisekretär, vastutades Põhjamaade koostöö ja Põhjamaade Ministrite Nõukogu juhtimise eest. 1993. aastal sai Rootsi Põhjamaade Ministrite Nõukogu eesistujamaaks ja Andersist sai selle esimees, kes juhtis Baltimaades asuvate infokontorite uuringut. Need jäid alles ja Põhjamaade Ministrite Nõukogu

Margareta annab uuele suursaadikule üle raamatu „Estlands svenskar”.

kontorid asuvad Baltimaades ja Loode-Venemaal (Peterburis) veel praegugi. Eestis on Ministrite Nõukogul oma harukontor ka Tartus.

Millisena näeb suursaadik tänast Eesti „rootslust”?

„Rootsi ja rootslased on hästi nähtaval ja siin maal on rootsluse sugemeid palju. Viimase rahvaloenduse järgi pidas end rootsi keelt oskavaks 14 000 inimest – enam kui 1% elanikest! Ajaloolise rootsi rahvusvähemuse kõrval, keda arvatakse täna olevat 1000 ümber, elab Eestis alaliselt ka 330 Rootsi kodanikku. Praegu tegutseb Eestis 1600 Rootsi ettevõtet, neist suurim on Ericson. Ericson on Eestis väga oluline, kuna tegemist on suurima tööandjaga ja nende suurim tehas maailmas asub just siin, Lasnamäel. Pankade seas valitsevad kindlalt kolm suurimat Rootsi panka – Swedbank, SEB ja Nordea. Telial oli suur ja tähtis osa Eesti vabanemisel ja hilisemal muutumisel juhtivaks IT-sektori maaks. Peaaegu kogu Tallinnas võib surfata tasuta Wi-Fis ja kogu Eestis on nüüdseks välja ehitatud 4G-võrk.

Saatkonna tähtsaks kontaktpin-naks on mõistagi ajaloolise rootsi vähemusrahvuse kultuurinõukogu,

samuti Rootsi Kaubanduskoda, Tallinna Rootsi-Mihkli kirik, Rannarootsi Muuseum, Noarootsi gümnaasium, Gustav Adolfi gümnaasium jne. Nüüd kui Eestis on rootsi keele oskajaid ja õppida soovijaid nii palju, on saatkonna jaoks oluline rootsi keele toetamine Eestis”, arvab suursaadik Ljunggren.

„Teeme täna laialdast ja sügavat koostööd, kuid loodan enamat. Sooviksin leida võimalusi Rootsi-Eesti kultuurifondi loomiseks, mis sarnaneb meie Põhjamaade kultuurifondidele nagu näiteks Rootsi-Soome Kultuurifond, Rootsi-Norra koostööfond, Rootsi-Taani kultuurifond jne. Selle eesmärk oleks toetada kultuurivahetust, tugevdada ühtsust ja see fond peaks sisaldama ka võimalusi toetada rootsi keelt õpetavaid koole. Kas Rootsi suudaks täna toetada rootsi keele õpetamist nii nagu 1930. aastate keskel, kui Haapsalu rootsi gümnaasiumi toetati ühe rootsi keele õpetaja kohaga, seda ma ei ta.

Anders Ljunggren:

Sündinud 1951. aastal.

Abielus Barbro Allardt Ljunggreniga, kolm täiskasvanud last

Haridus: ajakirjanik

1970. aastad: Rootsi Keskpartei noortekogu esimees

1981–1982: Rootsi Tööstusministeeriumi poliitiline nõunik

1991–1994: Carl Bildti valitsuse riigisekretär Põhjamaade koostöö küsimuses

1995–1998: Rootsi Finantsministeeriumi koordinaator

1998–2000: Riksdagi parlamentaarse uurimiskomisjoni ”Demokraatia tulevik Rootsis” sekretär

2000–2006: Föreningen Nordeni peasekretär, Rootsi Põhjala kultuurifondide fondijuht ja Rahvaharidusliidu esimees

2006–2009: Rootsi Helsingi suursaatkonna saadik

2008–2013: Rootsi suursaadik Islandis

2013 – ... Rootsi suursaadik Eestis

Ma sooviks selle küsimuse juurde kindlasti tagasi tulla. Eesti ees seisab kaks suurt väljakutset. Esiteks rahvaarvu languse peatamine. Väljarände ja vähese iibe tõttu väheneb Eesti rahvaarv aastas tuhandete võrra. Nüüd on lastetoetust mitmekordistatud ja rohkem panustatakse eelkoolidele ja lasteaedadele, mistõttu majanduslikke takistusi laste saamisel ei tohiks olla. Teine

küsimus on ajakirjandus. Eesti elanikud elavad kahes erinevas – Eesti ja Vene meediaruumis: paljud venekeelsed elanikud saavad kogu oma info Vene meediast.”

Täname vestluse eest ja soovime suursaadik Ljunggrenile ja ta abikaasale Barbrole edasisi huvitavaid ja inspireerivaid aastaid.

Minnesdagar över flykten 1944

20 september kl. 12.00 Gudstjänst i Domkyrkan i Hapsal. Efter gudstjänsten blir det en minnesceremoni vid Aibolands museum där man inviger ett minnesmonument över flykten 1944. Detta sker 13.30 på museets gård med högtidstal av president Toomas Hendrik Ilves. Därefter bjuds det på soppa av Kaitseliit.

21 september fortsätter minnesdagarna i Tallinn. Klockan 12.00 är det gudstjänst i S:t Mikaelsskyrkan. Den sista gudstjänsten i kyrkan före flykten och den sista färden med båten Triin uppmärksammas. Direkt efter gudstjänsten planteras en ek till minne av dem som flydde samt efter planteringen följer en samvaro på Ockupationsmuseet i Tallinn. Adress: Toompea gatan 8. På museet pågår då en utställning över flykten.

1944. aasta põgenemise mälestuspäevad

20. september kl. 12.00 jumalateenistus Haapsalu Toomkirikus. Pärast jumalateenistust toimub Rannarootsi Muuseumis mälestustseremoonia koos 1944. aasta põgenemise mälestussamba avamisega. Tseremoonia algab kell 13.30 muuseumi õuel. Kõneleb president Toomas Hendrik Ilves. Kaitseliit pakub suppi.

21. septembril jätkuvad mälestuspäevad Tallinnas. Kell 12.00 jumalateenistus Rootsi-Mihkli kirikus, mis on pühendatud viimasele jumalateenistusele enne põgenemist ja viimasele reisile Triinal. Pärast jumalateenistust tamme istutamine põgenenute mälestuseks. Järgneb koosviibimine Okupatsioonide Muuseumis. Adress: Toompea 8. Muuseumis on avatud põgenemisteemaline näitus.

16. augustil 2013 toimus Vormsis Hans Pöhli haua mälestustseremoonia. Pöhli haa korrastamise idee ja teostus pärineb MTÜ-lt "Vormsi veri". Tseremoonial osalesid vormsilased, vallavanem M. Veisson ja haa õnnistas Tallinna Rootsi-Mihkli kiriku õpetaja Patrik Göransson. Haa kõneles Toivo Tomingas, kes meenutas Hans Pöhli suurt tähtsust eestirootslaste jaoks.

Foto: Kersti Brandt

Renovering av Hans Pöhls grav Hans Pöhli haa korrastamine

Den 16 augusti 2013 hölls en minnesceremoni vid Hans Pöhls grav på Ormsö. Initiativet till att renovera Pöhls grav togs och genomfördes av föreningen "Ormsö blod". Vid ceremonin deltog ormsöbor, kommundirektören M. Veisson och kyrkoherde Patrik Göransson från S:t Mikaelsskyrkan i Tallinn välsignade graven. Vid graven höll Toivo Tomingas ett tal och påminde om den stora betydelse som Hans Pöhl haft för estlandssvenskarna.

